

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat de Magisteri

Memòria del Treball de Fi de Grau

Bandolers i Bandejats, ecos en els camins oblidats.

Miquel Jaume i Ribes

Grau d'Educació Primària

Any acadèmic 2018-19

DNI de l'alumne: 43086812s

Treball tutelat David Ginard i Ferón

Departament de Història

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Sí	No	Sí	No
	☒	☐	☐	☐

Paraules clau del treball:

Bandoler, Bandejat, Muntanya...

RESUM

El present treball és una recerca del bandolers i bandejats a Mallorca a través de distintes èpoques i els camins que sovintejaren per la comarca del Raiguer. La Serra és un decorat impressionant a on passaren durant segles, episodis tenyits de misteri, drama i supervivència. Les muntanyes de Mallorca, cada racó, comellar, bosc, cova... han estat l'escenari d'aventures, infortunis, violència i esperança durant el pas del temps. La petjada del bandolerisme i els bandejats ha deixat una marca, desfigurada i oblidada, en la toponímia, llegendes i el folklore. També fou una manera de viure, una quotidianitat durant generacions o on es mesclaven política, venjança personal, injustícia i repressió estatal.

Els bandolers han estat entelats baix el misteri en molts casos. En el present treball exposo una cronologia del fets i personatges més transcendental i que han estat estudi de diversos autors. Per altra part una recerca en la toponímia del meu poble Alaró en referència als bandolers i bandejats amb un protagonista en concret: Mateu Reus "*Rotget*".

ABSTRACT

The present work it's an historical about Majorca banditry along history walkin on the Raiguer lands. The Serra of Tramuntana and it's impressive geological formation where, as background; bizarre episodes of injury, revenge, and criminal's adventures had happened. Every mountain, every cave and forest had been a set where the bandits and workers had left a footprint that remains for generations against the time pass. The mark of the banditry and exiled now it`s in folklore, tales, legends, toponyms... But also were a way of life, a full day activity during generations where politicism, revenge, injustice and statal repression were mixed. The bandits figure had been mutated under the mystery and ostracism. In the present world I expose the most famous and important chronologic events happened that had been studied by historians. By the other hand I have been researching about toponyms on my natal town Alaró and about the figure of a famous Bandit from the place; Mateu Reus *Rotget*

Paraules clau: Bandolers, bandejats, muntanyes, cronologia,

Key words: Bandits, exiled, mountains, chronologic events.

INDEX

METODOLOGIA.....	5
OBJECTIUS.....	5
1.CONTINGUTS.....	7
1.1 QUI EREN ELS BANDOLERS.....	7
1.2.GLOSARI.....	9
1.3 BÀNDOLS A MALLORCA.....	12
1.4. EL PAPER DE LES DONES.....	13
1.5. ELS INFANTS.....	14
2.CAUSES DEL BANDOLERISME.....	15
2.1.LA REVOLTA DE LA PART FORANA.....	16
2.2. LA GERMANIA I LA COLLA DE SÓLLER.....	19
2.3. EL SELE DELS BANDOLERS.....	21
2.3.1.LA COLLA DE SELVA.....	23
2.3.2. LA COLLA DE SELVA. BARONA.....	25
2.4. LA GUERRA DE SUCCESSIÓ. ROTGET.....	26
2.5. BANDOLERS RESIDUALS.....	29
2.6.LA GUERRA CIVIL I ELS BANDEJATS CONTEMPORÀNIS.....	33
3. LES RUTES DELS BANDEJATS.....	35
4. BANDOLERS EN LA LITERATURA I TOPONÍMIA.....	37
5. ITINERARIS.....	40
5.1.LA RUTA D'EN ROTGET.....	41
5.2.RUTES DE LA COLLA DE SÓLLER I SELVA.....	49
6. CONCLUSIONS	
7. BIBLIOGRAFIA.....	54
8. ANNEXES.....	56

METODOLOGIA

Aquest és un treball fonamentalment de base bibliogràfica que pretén sintetitzar cronològicament el bandolerisme i els bandejats a Mallorca incorporant una proposta didàctica per a poder treballar l'observació directa de l'entorn natural; camins i explotacions agràries a on es produïren molts del actes que marcaren la societat durant segles. El treball és una base de continguts amb propostes d'uns itineraris per a preparar una sortida amb un grup classe de segon cicle de primària i fer entretinguda i comprensiva la història² a l'alumne. Hi ha un a gran mancança sobre aquest tema i la forma d'abordar-ho a les aules. La dificultat ha estat esser capaç de generar uns continguts amb certa estructura cronològica que es puguin adaptar i dissenyar per a la pràctica docent.

Al resultar un tema a on la violència és constant, és un tema que pot esdevenir fàcilment erradicat de la història. Per altra banda, és un tema que als alumnes els fascina, fins i tot als adults. La figura llegendari del bandoler, avui idealitzada i romàntica, és poc aplicable al fenomen de les Illes, per les seves pròpies peculiaritats, per altra banda és molt evocadora. El perill, l'aventura, l'amor, la traïció... són la base de la majoria de productes cinematogràfics i dibuixos animats. Si podem generar l'interès amb pirates i corsaris; recordem que també eren assassins i supervivents oportunistes, hem de plantejar-nos si som capaços, com a docents, d'entusiasmar i fer reflexionar a l'alumne amb un tema d'aquesta ferotge singularitat. Aquest buit de treballs didàctics ha estat molt reveladora. Així l'estructura dels continguts, poden esser interpretats de moltes maneres distintes i totes elles amb un alt grau de assoliment de coneixements i competències. Es poden adaptar circumstàncies històriques i poder adaptar un obra de teatre, un romanç, una escena d'una pel·lícula adaptant el nom i les circumstàncies dels personatges reals... fer una dramatització filmada dels fets, una auca, una glosa, un còmic, una obra de teatre pròpia, titelles... Hauríem, com a docents, sintetitzar i canalitzar la història en àmbits propers, enriquidors, inclusius, cooperatius i motivadors.

² GARDNER, H. (1999). *La educación de la mente*, editorial paidos Barcelona. Buenos Aires. México. "L'educació per a la comprensió depèn de la creació de materials atractius, que es prestin a l'exploració i a síntesis i que ofereixen abundants oportunitats d'exercitar la comprensió a mesura es desenvolupa". pàg 272.

Per al present treball he emprat diverses font d'informació. Per una part les lectures dels historiadors més puntuals sobre el tema en qüestió i obres de referència en alguns del apartats més generals. Per altra banda he tingut el plaer de tenir diverses entrevistes amb historiadors amb un ample coneixement del tema com Jaume Serra i Barceló i Mateu Morro i Mercè. Aquests historiadors han fet un investigació molt acurada sobre un fets sovint boirosos i deslligats que em van ajudar a entendre certs aspectes dels bandejats. A més hi ha molt misteri sobre la figura de Rotget, és un personatge entelat, amb poques referències sobre ell, per exemple no s'ha trobat l'arxiu de la seva causa judicial, però si altres documents com en els arxiu de Lluç a on apareix. Es tracta de personatges a l'ombra dels temps, fonamentalment s'ha recordat la seva figura per transmissió oral, llegendes, i rondalles.

La documentació sobre aquests segles i especialment a partir del segle XVI i XVII, només ha estat possible a els lligalls que es van salvar d'una crema que es produí durant el segle XIX quan es cremaren més de quinze mil documents sobre els bandolers i bandejats.³ Només se'n salvaren uns milers que són la gran base d'estudi d'aquests fets. Una altra via d'estudi són les actes notariales i registres de clavaris que de manera indirecta els historiadors poden investigar i extreure conclusions d'un difícil i entramat de dates, fets i protagonistes.

He regirat les Rondalles mallorquines a la recerca dels protagonistes amagats baix el tel de temps. Aquestes referències en la literatura popular són molt riques en matisos i fàcilment es poden adaptar a activitats i programacions d'aula per a enriquir els continguts de manera transversal. He recorregut alguns escenaris dels bandejats per la Serra, la Vall d'Almadrà i les rutes cap Orient. També he aportat material gràfic per a enriquir el treball. Parlant amb alguns pedagogs, com Jaume Serra, he dissenyat una fitxa d'observació per a l'alumne. Els testimonis orals sobre els bandolers d'èpoques pretèrites han estat molt minsos, excepte alguna captura de fugitiu després de la Guerra Civil.

OBJECTIUS

A les escoles sovint s'obvia el tema del Bandolerisme, i això malgrat la duresa dels efectes en la població de les lluites de Banderies, que són un exponent de l'arrelada dualitat ideològica que sempre ha regnat a dins Mallorca.⁴ Aquest pot ajudar a

³ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *El Bandolers a Mallorca s.(XVI-XVII)*. El Tall. Palma, pàg 10.

⁴ SERRA I BARCELÓ, J. (1998), *El regne de Mallorca a l'època de la dinastia privada*. IEB. Palma.

comprendre la problemàtica social que pot generar una població armada ja que tendeix cap a la violència indiscriminada i sovint irreflexiva o desproporcionada, com els exemples que anualment aparèixen sobre violència amb armes de foc a centres escolars dels E.U.A. Per tant el bandolerisme pot ajudar a constituir un bon fonament per a entendre que la corrupció política i administrativa i com la necessitat de subsistència pot esdevenir un malaltia degenerativa amb uns efectes a llarg termini dins l'ànima de la col·lectivitat.⁵ I com les armes són fàcilment emprades per conflictes menors o personals. Conèixer la nostra història ens pot ajudar a millorar com a ciutadans amb criteri.⁶ Per això els hem d'apropar de manera multifacètica i comprensiva.⁷ El Currículum actual de les illes Balears contempla l'estudi de la nostra societat i els canvis que ha sofert al llarg del temps⁸ emprant l'estudi de l'entorn proper sortint de l'aula i poder visitar de primera mà els escenaris dels fets⁹ ja que és un recurs que tenim al nostre abast.¹⁰

Tota aquesta proposta engloba objectius específics de l'àrea de les ciències socials: Ser crítics amb la intervenció humana en el medi, apreciar les diferències en el medi social i cultural que es produeix al pas del temps i aplicar-les a l'estudi de la història de les Illes Balears i de l'Estat espanyol,¹¹ conèixer les característiques socials i culturals de la nostra comunitat, participar activament, adaptar un comportament responsable, constructiu i solidari, respectant els principis bàsics de funcionament democràtic...Tot enllaçat amb el continguts curriculars del bloc 4 : *Les empremtes del temps*.¹²

A més les banderies són bon tema per analitzar organitzacions com la *màfia*, la *camorra*, o bandes de *gangs* americanes, comprendre l'estructuració i jerarquies d'aquesta i la complicitat, en molts casos, de les forces polítiques. El tema pot generar

⁵ Un dels objectius del currículum de les Ciències social a Primària és aprendre els conceptes de Temps i canvi i com les societats avancen condicionades pels fets anteriors. *Currículum Illes Balears*, 32/2014. pàg

⁶ GARDNER, H. (1999). *La educación de la mente*, editorial paidós Barcelona Buenos Aires México. Aquest autor afirma que: "Tota explicació històrica s'ha de construir... L'estudi de la història contribueix a aclarir qüestions de la veritat i la bondat. Establir amb la major precisió possible el que va passar a un lloc i en un moment donat representa un intent d'arribar a la veritat", pàg 177

⁷ GARDNER, H. (1999). *La educación de la mente*, editorial paidós Barcelona Buenos Aires México. Només una investigació rica, multifacètica i en profunditat d'uns temes significatius podrà de manifest les nocions inicials falses i només una exploració a fons d'aquests temes, baix la supervisió d'algú capaç de pensar d'una manera disciplinària, pot fomentar el desenvolupament d'una comprensió més sofisticada. Pàg142.

⁸ *Currículum Illes Balears* 32/2014 del 18 de juliol. Curs 2018-2019, pàg 8.

⁹ IBID. pàg 8.

¹⁰ IBID. *Recursos didàctics*, pàg 4.

¹¹ IBID, pàg 9.

¹² IBID. pàg 17-18.

una profunda reflexió sobre la convivència, el respecte de les diferències, el pluralisme, els drets humans, i resoldre els conflictes de manera pacífica. Entendre que conviure és una relació amb multitud de factors emocionals i socials i una recerca de l'equilibri entre els impulsos i el raonament.

Les sortida i les fitxes que he dissenyades són una bona eina per a enriquir les àrees de Ciències Socials i Naturals. Observar els éssers vius i la seva relació amb el medi. Entendre l'equilibri entre l'explotació dels recursos i la sostenibilitat, l'aprofitament de l'aigua i la necessitat de les fonts. Conèixer els cultius, els arbres singulars, els noms de les espècies més comuns d'essers vius tan de ramaderia com salvatges...

Els itineraris que he proposat poden generar tot un seguit de coneixements variats; etnològics, geogràfics, toponímics, biològics... Són camins molt emprats durant generacions per pagesos, pastors, traginers, carboners, jornalers de muntanya... com també dels bandejats i estraperlistes. Camins que ens poden portar a racons insospitats de bellesa i plens de històries mudes, sovint tràgiques, emperò humanes al cap i a la fi.

ESTRUCTURA I CONTINGUTS

1.BANDOLERS I BANDEJATS.

1.1 Qui eren els bandolers i els bandejats.

El Bandoler era una persona que pertany a un *Ban* o *bàndol*, aquests s'agrupaven en *colles* que estaven baix les ordres d'un cap de colla i el Cap de Bàndol o *mà major*. Els bandolers solien actuar en amples zones territorial, de la Ciutat a la Part Forana, i a més tenien el *guiatge* de individus amb certa influència social i fins i tot administrativa. Es pot afirmar que els bandolers del eren grups armats de sicaris que actuaven cobrant un sou i baix ordres d'un *cap*. Les viles podien formar la seva pròpia colla de bandolers per a protegir el poble en contraposició alhora eren protegits pel batles i la població creant una xarxa de solidaritats. La majoria del bandolerisme de Mallorca respon aquest patró o tipologia.

Hi ha casos de Bandolers que es dediquen a assaltar camins i que no estan emparats per cap banderia o parcialitat. Serra i Barceló els qualifica de Bandolers residuals com el cas *d'en Bruixa* en les rondalles mallorquines o en *Parrangó* i en *Masset* en el segle

XIX.¹³ Els Bandolers eren la mà executora del poders de les lluites de les oligarquies que durant generacions es produïren arreu de la part forana i Ciutat. Aquesta lluita es basava en un fet ximple; la possessió de terres. Aquesta era l'única inversió a llarg termini que podia perpetuar una família a dins l'esfera de poder tan social i polític com de facto en el modus vivendi insular, emperò sempre amb una constant pressió a sobre dels vassalls. No s'ha de menysprear les reivindicacions senyoriales sobre llurs terres (cas de Felanitx amb Pere Pacs o El litigi dels Formiguera a Santa Margalida)¹⁴ amb una forta oposició popular en molts casos (Aixecament Forà, Germanies...).

La lluita començà temps enrere durant el regnat de Jaume III, entre parcialitats per a tenir certs privilegis, fiscals, administratius i senyoriales a sobre certes viles i parts del territori insular. Una lluita interna que esdevindria a la llarga el motiu principal de rancors i conspiracions i que tenyirien de sang i terror molts dels passatges de la nostra història.¹⁵

El Bandoler podia ésser de qualsevol casta social; nobles, cavallers, clergat, pagesos, menestrals, esclaus... per tant els bandolers i bandejats no eren exclusius de un estament. Si per una part trobem bandejats del braç noble com Pere de Pacs o Pere de Santacília¹⁶ en altres casos, com en el cas de *Treufoc*, estem davant un bandejat sorgit de la casta més pobra de la societat illenca.

Els Bandejats eren homes *alçats* o sia fora de la llei del govern vigent, no tenien *guiatge* legalment i no podien tenir ajuda de ningú ni de casolans ni factors, a més, sovint la família era la que podia rebre el càstig. El Bandejat tenia preu al seu cap, viu o mort. Si no el podien capturar empraven a la família com a reclam per a extorsionar i fins i tot cobrar les recompenses venent o embargant les propietats al bandejat.

Podia ésser bandejat qualsevol persona malgrat el seu nivell social; eclesiàstics com el pare Boda (XVII), cavallers com mossèn Axeló (XVI), pagesos com *Treufoc*... per tant ésser bandejat no era qüestió de la casta social, era un terme que abraçava a persones que no reconeixien els poders jurisdiccionals ni l'ordre estatal establert. En aquesta tipologia podríem classificar el cap rebel, *Tort Ballester* (XV) o *Rotget* (XVIII), fins arribar els

¹³ PASCUAL ANDREU, A. (2011). *En Parrangó un lladre manacorí del segle XIX*. Jornades d'estudis locals de Manacor.

¹⁴ SERRA I BARCELÓ, J. (1999). *Felipe II y el Mediterráneo*. Sociedad Estatal para la conmemoración de los centenarios de Felipe II y Carlos V. Madrid.

¹⁵ SERRA I BARCELÓ, J. (1998). *Lo rei qui fo*. ed IEB. Palma.

¹⁶ LE SENNE, A. (1981). *Canamunt i Canavall*. Ed Moll. Palma.

Norats durant el franquisme. Per tant el bandejat perviurà al llarg de segles com a un a figura històrica que esdevé paradigma de la problemàtica social a dins l'illa.

Una altra tipologia són les persones bandejades per la seva carrera criminal com en *Parrangó (XIX) i Durí (XIX)*, que robaven per a sobreviure immersos a dins una espiral de robatoris i crims comuns. Altres com en *Moixana (XVII)*; eren assaltador de camins i violadors, certament amb trets de psicòpata... Emperò també podem trobar bandolers que a causa de la pèrdua de guiatge i la denúncia del bàndol contrari eren bandejats *Lo Tort i Mossèn Aixeló (XVI)*... Aquests sovint eren el darrer graó del Bàndol o parcialitat: la *mà menor*. Les banderies eren una organització forta i estructurada en la societat com a dins la pròpia administració. Hi havia un autèntic joc de la manipulació i corrupció, com el cas de mossèn Albanell¹⁷ intentant aturar el bandejament o el guiatge segons el bàndol i el criminal que ha comés el crim. L'extorsió, favoritismes i la corrupció eren les eines per aconseguir bandejar a un element de la colla. Al final aquests eren emprats com a un *cap de turc* per apagar els clams de revenja i intentar crear un clima de justícia i rigorositat aparent. El seu final sol ésser implacable: arrossegat, penjat, decapitat, esquartrat i repartit per les viles i carrers a mode d'exemple i propaganda governamental. El poder de l'estat era insuficient fins al final del segle XVII per a garantir una pau entre la població que fos duradora.¹⁸

Els bandolers per ells mateixos sense cap casta d'ajuda social tenien poques possibilitats de sobreviure. A Mallorca es crearen un forts lligams solidaris entre el bandolers, les famílies, l'església i el poble, cosa que dificultava l'empresonament dels bandolers i bandejats.

Quan les forces judicials perseguïen un bandoler o bandejat i empraven la família com a cap de turc, la resposta era inversament proporcional, la societat es vinculava amb més força amb el bandoler o bandejat, cosa que dificultava el treball de la justícia. Per altra part els delictes més comuns eren robatoris a les possessions del bàndol rival; enfonsament de les portes i finestres, violència sexual contra les dones, i en alguns casos

¹⁷ SERRA I BARCELÓ, J. (1991). *Bandolerisme i Reial Audiència. El Procés de la reial audiència contra Msn Albanell*. Aquest demostra un clara parcialitat i la seva vinculació amb Canamunt tal com també s'exposa en l'obra *Els homes infames*.

¹⁸ DOMINGO, A.SALES, P.(2013). *Els homes infames*, ed Tempo. Pollença. En aquesta obra els autors parlen de les distintes treves entre famílies i de com sovint es trencaven a causa de qualche fet que encenia les rancúnies entre veïns de la Vila de Pollença. Amb tot és un símptoma que s'estendrà arreu de l'illa.

raptos d'infants amb assassinat com el cas de Llorito.¹⁹ El més comú era *acarnissar* bestiar; robar les abelles, ovelles, moltons, cabrits i vendre'ls o emprar-los com aliment en moments de penúries i fam. L'altra activitat era furtar odres i collites d'oliva de les possessions de la parcialitat contrària o en el cas de *Rotget*, per un suposat interès propi.

Sorprenentment els bandolers i bandejats podien ser nomenats comissaris i agutzirs de la justícia i la Reial Audiència, esdevenint de cop en perseguïdors *legals* d'altres bandejats. Sempre en l'interès de la pròpia parcialitat. No es pot obviar que aquests coneixien les pròpies tàctiques de les colles i per tant eren autèntics professionals de la cacera humana.

1.2. GLOSARI

Casolans. Els casolans eren servents d'una família, l'escaló més baix de la societat que s'adherien en les lluites particulars del seu senyor. No anaven armats per a no patir les penes judicials i podien acompanyar a les colles.

Factors. Persones que ajudaven al bandoler i bandejat, portant notícies, roba, queviures... eren el vincle entre el poble, casa o família.

Guiatge. Persona, *mà mitjana* o *major*, que s'encarregava de organitzar les missions dels bandolers, concretar objectius i emprar la logística que tenien per a emparar a aquest. Era un salva conducte per a bandolers i bandejats per a poder circular lliurement per l'illa. Quan un bandoler perdia el guiatge era bandejat i no podia obtenir cap ajuda de ningú sots pena d'esser jutjat per fautor i còmplice.

Refugi en sagrat. Els bandolers podien refugiar-se a les esglésies, vicaries, cementeris... i la justícia no els podia enxampar a no ser que un a autoritat eclesiàstica rebutgés l'asil al personatge. De fet era molt comú que grups de bandolers es refugiessin a les esglésies arribant a constituir un petit poble en els seus interior. El santuari de Lluc era un gran centre de refugi per als bandolers i bandejats que donaven donatius i pagaven misses. La relació entre l'església les lluites de banderies dels segles XVI i XVII fou

¹⁹ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers a Mallorca* (ss XVI-XVII), pàg 31. DOMINGO, A. SALES, P. (2013). *Els homes infames*. ed Tempo. Pollença, pàg 217.

preeminent.²⁰ La qüestió és fins a quin punt l'església mateixa estava dividida en torn a les famílies. Per exemple el capellà Boda és un cas clar del clergue d'armes, cosa que s'havia prohibit ja en el decurs del segle XVI post-agermanat, quan les disposicions eclesiàstiques prohibien l'ús d'armes per apart del clergat i, cosa curiosa, la prohibició de fer ostentació de bàndol i luxe en la roba.²¹

D'aquí es poden treure unes conclusions interessants. Si l'església, les parròquies, ajudaven fos quina fos la banderia i les famílies, l'església rebia donacions, fos quina fos i per tant aquest suborn o bescanvi es podia traduir, en els casos menys discrets, en ostentació social amb les armes com a distintiu d'un parcialitat o l'altra. El secret pacte de la confessió és un dels paradigmes més importants de la religió catòlica, no hem d'oblidar que els vincles de parentiu entre eclesiàstics i banderies tenien com a fonament un jurament de fidelitat a la família. Per tant el creuament de informació devia esser una constant. I per això l'església esdevé intocable com a pont o zona franca de conflicte i amb un interès logístic que perduraria fins el segle XVII ja que es considera l'any 1666 com a principi del final de les banderies aristocràtiques.²²

Perdó reial. El perdó reial a Mallorca es podia aconseguir de dues maneres; allistar-se a les campanyes bèl·liques del rei en les campanyes militars europees. O fer-se comissari per a perseguir altres bandolers. Hi ha casos com en el cas de Sóller i Pollença que els bandolers i bandejats eren perdonats si defensaven la costa o les viles dels atacs corsaris i dels pirates.

Qüestions. Quan es parla de qüestions es parla de conflictes entre banderies, venjances, robatoris, destrucció de bens... que quedaven emmarcats a dins una constant espiral de violència i de terror. Una qüestió era un conflicte, en teoria menor, entre dues famílies o clans. El perill era que es podia estendre a tota la societat i no només als serfs de la Casa. El efectes col·laterals dels conflictes entre famílies solien caure sobre els fills,

²⁰ 1545.El Virrei davant la impossibilitat d'agafar als nou bandejats que estaven a la Seu els capturà, violant l'espai d'homenatge i sagrament, els decapità i els tornà a la Seu). PIFERRER; QUADRADO: *Islas Baleares*, pàg 199.

²¹ SERRA I BARCELÓ, J. (2000) *Bandolerisme post-agermanat*. Mayurca 26, pàg 73-97.

²² DOMINGO, A i SALES, P. expliquen els enfrontaments entre jesuïtes, dominics i Franciscans a Pollença i de com les distintes banderies s'aixoplugaven en llurs temples. *Els homes Infames*, pàg 55.

dona, familiars i possessions del bandoler o bandejat. Ja durant el regne de Jaume I es donava dret a els nobles a la guerra privada.

Efectes. El prestigi d'un bandoler era a resultat de les seves accions; quan més agosarada i perillosa més *efecte* tenia en la colla, per tant parlem de prestigi a dins el clan. Cada vegada el bandoler havia de cometre crims més difícils, importants o perillosos per consolidar el seu *status*.

Armament. Els bandolers duïen moltes armes al damunt, dagues anomenades *misericòrdia*, agulles d'espardenyer, ballestes, pedrenyals, arcabussos, trabucs... fins i tot els bandolers empraven uns cans d'atac, tant per intimidar com a força de xoc. Les autoritats prohibiren aquesta raça per violenta, possiblement ens queden reminiscències en els cans de bestiar.

Sagrament i Homenatge. Treves entre banderies. Aquestes treves eren reglamentades mitjançant "multes" a qui no les acatessin. Per tant eren regulades, emperò solien esser més eines propagandístiques que reals. De fet sovint eren trencades per un dels dos bàndols.²³ Entre famílies, sovint es feien pactes de silenci i perdó entre els implicats. És el cas dels pollencins que a causa de la rivalitat a dins la vila entre partidaris de Canamunt i Canavall sovint les baralles acabaven amb morts i els subsegüents conflictes armats.

Les presons. La presó comú es trobava en el lloc a on ara hi l'edifici de Consell de Mallorca. La presó de màxima seguretat es trobava a la Torre de l'Àngel a qui portaven els presoners més importants i amb més alt risc de fuga. Com *Lo tort* Ballester,²⁴ els membres de la Colla de Selva i personatges de certa rellevància o perillositat...

Les fugues dels bandejats eren constant, es tenen documentades les de la colla de Selva, en la qual fugí el batle de Pollença Antoni Campos (XVI) i altres, els qual foren ajudats pels vigilants, suposadament subornats. Altres com en el cas de *Treufoc*, s'escapoliren pel clavegueram i altres, com en el cas de Onofre Jaume, pel sòtil de la presó i els terrats de les cases veïnades. Per tant la fuga era un cosa comú, pactada o casual. La fugida també estava relacionada amb el pes i importància segons el personatge

²³ Es té constància de les Treves generals 1405, 1522, 1533, 1632, 1644,1666... Altres més locals encara són objecte d'estudi.

²⁴ MORRO VENY, G. (1997) *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'Alçament Forà*. Edicions Documenta Balear. Simó Ballester fou el cap del revoltats durant la revolta de la part forana del 1440 i fou tractat com a un pres polític de primer ordre, el seu cap tenia un preu de 500 florins d'or. pàg 269,

tancat. Si en el cas dels nobles les fugues eren de manera còmoda²⁵ per la porta de la pròpia presó i amb l'ajuda dels guardes, en altres casos i depenent del seu status social es feien de la manera més oportunista.

Una altra presó famosa era la torre del Campanar de Sant Miquel a qui es portaven el presoners a qui no sabien a quina justícia havien d'esser jutjats si per la Reial Audiència o l'eclesiàstica. Encara ara es poden veure els *graffitis* dels presoners a dins la torre. El bandejats que estaven en sagrat també tenien distints graus; podien esser *Ferrats*, o sia engrillonats a dins l'església, en canvi altres, sobretot si eren del braç noble, podien tenir certs privilegis, fer vida "normal" a dins l'església, menjar, beure, jugar a cartes i portar dones. A dalt de la Seu, Serra i Barceló em parlà de les barraques que s'enderrocaren en el terrat i que eren les habitacions dels bandejats que estaven en refugi. Un petit poble a les altures de la catedral. Serra es lamentà la seva destrucció ja que després de l'enderrocament s'assabentaren de la seva funcionalitat i així desaparegué, com tantes altres vegades, part d'un patrimoni humà clarificador d'una altra manera de viure i d'una societat amb uns clar-obscurs potents i contradictoris.

1.3 Bàndols a Mallorca lluites internes a dins l'illa.

Si en un primer moment no es posaven llinatges a les banderies i a les lluites entre famílies partidàries d'una ideologia o l'altra, al llarg del temps bescanviaran el nom per de les famílies cabdals del moment. En certs moment les banderies i l'adscripció al bàndol responia al llinatge, emperò al llarg del temps ja jo hi haurà una correlació entre el llinatge i la banderia, bé per evolució biològica, falta de descendència directa que porti el llinatge del cap de família, com pels matrimonis d'extensió de parentiu i recerca d'aliances entre famílies.

Els Bàndols per altra banda tenien la seva particular relació amb l'església. Aquesta actuarà com a un pont i alhora com una caixa de secrets i amb un gran tràfec d'influències. Molts bandejats es refugiaren en sagrat, sovint amb *ferratges* (grillons, cadenes...) i tancats als campanars de les església, mentre la mà major del bàndol actuava en la administració per aconseguir rebaixar les penes o simplement alliberant al bandejat de les mans del agutzirs reials... Això demostra que la relació de poder a l'illa durant segles es

²⁵ SERRA, BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers A Mallorca*, pàg 55. DOMINGO, A. SALES, P. (2013). *Els homes infames; fugues del presos de Canamunt*, pàg 98

regia per les parcialitats, el poder reial era aparent, la força la tenien els bàndols.²⁶ Durant segles els poders del Virrei; malgrat actués nombroses vegades arreu de l'illa i especialment a Pollença,²⁷ niu de crims, venjances i bandejats, quasi mai aconseguí una pau i uns efectes duradors en la població. Aquesta contínuament patia fam, com el famós any de 1613,²⁸ injustícies per part de la constant violència social interna i una pressió fiscal amb unes talles i impostos que feien un ambient irrespirable per a l'esperança dels més desafavorits.

El pilar de les famílies és el camperol i les famílies de menestrals, la mà productora i a més la més nombrosa i més necessitada de protecció i ajuda. Evidentment les famílies arreu dels segles lluitaren sempre baix un rancor i unes venjances que superaven les generacions, un net podia venjar la mort del padrí. Així les ferides mai s'acabaven de tancar.²⁹

La lluita privada entronca amb la mentalitat medieval de l'Honor del llinatge o bàndol. L'honor és quantificable depenent de la resposta davant un "insult", hem d'entendre aquest concepte a dins uns paràmetres molt singulars, *insult* era tot allò que esdevenia un agravi o falta cap a un banderia. Al insultar una família que pertanyia a un bàndol, aquest insult s'escampava cap a tota la parcialitat. Aquest és el cas de l'assassinat de Joan de Berga. A causa de l'execució de destacats membres de la colla de Selva i per a salvaguardar l'honor de la banderia, la venjança es contemplava com a un acte normalitzat. Aquest ideal de l'honor i la salvaguarda d'aquest, passarà d'esser bàsicament aristocràtic i a estendre's a totes les classes socials, pagesos, menestrals i fins i tot esclaus que no dubtaran a lluitar per l'honor de la seva banderia o parcialitat. Per tant la violència s'estengué per totes les capes de la població.

En el cas de l'assassinat de Berga (1619)³⁰ és ben clar, els executats de la Colla de Selva eren de classe baixa, pagesos i menestrals, emperò la resta de la Banderia no deixà

²⁶ LE SENNE, PASCUAL, AINA. (1984). *Canamunt i Canavall*. L'autora defensa la figura de la aristocràcia com a fomentadora d'un status quo entre la població.

²⁷ DOMINGO, A. SALES, P. (2013). *Els homes infames*. ed Tempo. Pollença. Dades de la intervenció del virrei, pàg 220.

²⁸ Aquest va ésser tan dolent que quedà viva a l'expressió popular: "passar més fam que l'any tretze".

²⁹ Les venjances a Pollença entre parcialitats engoliren al poble durant més d'un segle. *Els homes infames*. pàg 167.

³⁰ "Què sé jo de la mort d'en Berga": expressió popular que ha quedada fossilitzada a la memòria col·lectiva. Demostra que la recerca dels culpables i objectius de venjances traspasaren les barreres i els cercles de poder i protecció de les Banderies.

de lluitar per a salvar la vida dels empresonats malgrat el seu baix status social, ja que eren part del clan i la mà armada. Així podem veure que la banderia era una xarxa una infraestructura amb molts component de distints pes social emperò tots ells importants. Els esdeveniments posteriors demostraren que la força de les parcialitats no s'aturava davant la pressió de les forces reials i les represàlies que esdevingueren arreu de Mallorca.

Els malnoms de les parcialitats:

Jaumistes -*Francesos-bretons*/Aragonesos durant el segle XIV

Mallorquins -*revoltats*/Aragonesos *recatxats* XV, Call-Born/Almudaina

Espanyols/Armadans, Torrelles/Puigdorfiles, XVI

Canamunt/Canavall - XVI-XVII

1.4 El paper de les dones

El matrimoni i aliances entre famílies solia ocórrer en general entre membres d'un mateixa parcialitat, fet que generava un a forta endogàmia, sobretot en les viles a on les lluites de banderies eren un fet comú i ple de tot un lligall de venjances i violència a tots els nivells. Les violacions de les dones dels membres de la parcialitat contrària era uns dels fets més reincidents, com en el cas de les *Calatxes* a Pollença XVII.³¹ Per altra part essent l'objectiu més feble també podia esdevenir un objectiu de vida i perllongació del poder d'una família.

En cas de treves entre famílies alguns matrimonis de distints bàndols es feren baix el consentiment dels pares, les dones aportaven la dot a la casa familiar i els homes les possessions. Emperò a l'inici de hostilitat o en un moment àlgid de lluites les dones de la parcialitat rival podien esser objecte de rebuig i marginació o d'assassinar, fins i tot, el seu propi fill.³² Es té constància de la bandolera Joana Daviu³³ de Campanet s XVII, culpable d'assassinats i vestir-se com un home. Lluites romàntiques i ferestes dels Verí Quint o el Anglada i Rossinyol³⁴ (XVI), les quals baix l'aparença de Romanç cavalleresc s'aprecia tot una xarxa de interessos i odis profunds. Les dones joves eren objectes de

³¹ Els *homes infames*. pàg 217.

³² SERRA I BARCELÓ, J. (1998). *Bandolers a Mallorca*, pag 65.

³³ IBID. Pàg 25.

³⁴ IBID, Pàg 67-69.

venda i casament per part de les mares sobretot en situacions d'extrema pobresa, sense descartar la prostitució.³⁵

Per altra banda les dones eren portadores de la memòria popular, eren en certa manera les cronistes dels fets i sembla que en alguns casos intermediàries. No es pot menysprear la valentia que devien tenir i l'esperit de supervivència que podien demostrar.³⁶

1.5 Els infants

Els infants devien viure a dins un món incert; el primers anys de vida eren crucials per a la supervivència de l'infant, les malalties i la desnutrició eren símptoma d'una època de males anyades. Els fills dels rivals podien ésser víctimes de la guerra privada, eren moneda de canvi o el preu d'un venjança com en el cas de Llorito. Amb la mort del primogènit es rompia la cadena natural del llinatge. A Pollença s'han documentat els fills de bandolers que quedaren orfes a causa de la mort natural de la mare i la mort per *arcabussada* del pare. Per tant la custòdia passava a la família directa, emperò a vegades els fills dels venjats, sobretot si eren fills de matrimonis de distintes parcialitats, podien esdevenir figures incòmodes per a ambdues bandes.

2. Causes del bandolerisme en les diferents etapes històriques:

Després de la conquesta catalana els nobles involucrats es repartiren l'illa. El rei en Jaume I els atorgà privilegis entre ells la disposició de la guerra privada. A Mallorca no hi havia un exèrcit particular cosa que feu que cada vila o universitat i casa noble pogués disposar de la seva pròpia quadrilla de bandolers esdevenint un exèrcit privat que actuava baix les ordres de la *mà major* de l'organització. Per tant ens trobem davant una població fortament armada capaç de organitzar una defensa ràpida i efectiva.³⁷ Les armes no només eren per a la defensa de la terra i les viles dels conflictes interns; també per la pressió dels atacs dels corsaris i pirates barbarescs, cosa que feia que la inseguretats a les costes i el

³⁵ SERRA BARCELÓ, J. (2000). *El bandolerisme mallorquí post agermanat* Mayurca 26, pàg 94. ARM-ECC 1525-1529, f. 131-135v: edicte Reial de Carles Pomar 23 juliol de 1528: a on condemna les pràctiques de les mares com alcavotes de les filles i altres dones. Moltes vídues de agermanats es casaren amb els supervivents. La prostitució estava a l'ordre del dia.

³⁶ MORRO VENY, G. També fa referència a les dones i la seva valentia enfrontant-se a les tropes de Jaume Cadell durant la cacera infructuosa que es va fer contra Simó Ballester l.V.1451. Les dones de Sineu insultaren i acompanyaren a les tropes mentre els increpaven "No sou vosaltres els nostres frares e germans? Perquè veniu aquí?". Pàg 233 i 279. A més, després de sufocada la revolta a moltes les tallaren la llengua. ARM, AGC, f. 110v.

³⁷ SERRA I BARCELÓ, J. (1998) *Felipe II y el Mediterráneo*. pàg 444.

possible atac a la població entrés en conflicte amb els edictes reials sobre l'armament dels pobles. Si per una part es prohibien algunes tipologies d'armes, pistoles, escopetes i pedrenyals de menys de quatre pams (mesures que podien esser amagades baix la capa o la roba) entrava en contradicció pràctica contra un armament que la gent del poble preferia per a la seva defensa personal.

S'ha de tenir en compte que les armes de foc entraren a Mallorca a partir de l'any 1515 durant la guerra per a la conquesta de Bugia, en la qual participaren mallorquins, que en la tornada dugueren introduïren aquestes. Per altra banda segons quins armaments, com pistoles i pedrenyals eren exclusius de les famílies aristocràtiques que poc a poc s'aniran filtrant cap a les capes baixes de la població.³⁸

Un fet característic i fonamental eren el pactes de silenci davant les forces reials quan el conflicte familiar era perseguit per la Reial Audiència. Les famílies, a pesar de les rancúnies i odís, formaven una paret de silenci davant els interrogatoris dels algtzirs, de fet sovint entraven en contradicció, el germans o familiars d'una víctima d'assassinat, perdonaven als assassins o fins i tot despistaven les acusacions al·legant que no hi havia cap conflictes entre les parts.³⁹ Les forces reials tenien un greu problema a l'hora d'escrutar l'involucrament d'una o altra parcialitat, aquests pactes de silenci entre les banderies dificultava els processos judicials i afeblien el poder reial en les viles.

2.1 S.XV. La revolta de la Part Forana i els primers indicis de bandolerisme.⁴⁰

La revolta fou un episodi important de conseqüències traumàtiques. Significà una lluita dels forans anomenats *homes lliures*, contra la corrupció i parcialitats dels ciutadans que només cercaven l'auto perpetuació a dins els mecanismes de poder. L'administració econòmica del regne feia temps que estava en fallida constant, els deutes de l'Universitat i el carregament de deutes als censals, tant de l'illa com del Principat, feren augmentar les *talles* (impostos) del drap, del blat i forment, la gabella de sal... aquests caigueren damunt les esqueses del pagesos i menestrals productors de la Part Forana. Les talles, impostos directes que els forans havien de pagar baix mètodes de repressió executats per

³⁸ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers a Mallorca* ss.XVI-XVII. pàg 43-47.

³⁹ DOMINGO, A. SALES, P. *Els homes infames*, pàg 151. Les famílies solien fer un front comú davant les forces reials i l'administració. Barceló i Le Senne també assenyalen que era una pràctica habitual negar els fets i els protagonistes d'un fet per por a les represàlies. El conflictes eren part del dret a la guerra privada.

⁴⁰ MORRO, VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjan segle XV el Sindicat i l'Alçament floral*. En aquesta obra de profunda revisió dels fets ja estructurats per QUADRADO, J. M. (XIX) en l'estudi *Forenses i Ciudadanos*, emperò no analitzats de manera objectiva ni amb visió sociològica dels fets. MORRO mostra una clara cronologia dels motius i fets d'una revolució que tindrà gran repercussió en segles posteriors.

la figura del veguer de fora, encarregat de administrar justícia arreu de l'illa, no feren més que amplificar el malestar entre la Ciutat i les classes privilegiades i les viles. Generant un odi i un rancor latent i bategant durant segles.

L'illa es va separar entre *avalotats* o *alçats*⁴¹ de la Part Forana, majoritàriament pagesos i menestrals, contra els *recatxats* ciutadans, cavallers, nobles, pagesos enriquits i menestrals perpetuadors de l'ordre establert i les oligarquies.

Ambdós bàndols acusaven a l'altra de traïdor; els ciutadans denunciaven l'incompliment de les lleis dictades pel rei i virrei, els forans reclamaven equitat en les despeses del regne i major transparència en l'administració.

El Sindicat Forà, era un organisme per a gestionar el bon funcionament administratiu de la Part Forana. Jugà un paper fonamental en la revolta ja que era una mostra de què la rebel·lió no era només un efecte parcial de la corrupció institucionalitzada, ans més bé fonamentava les accions que els pagesos feren en contra dels poders establerts i a més dotava de la insurrecció de tot un aparell administratiu per aportar les queixes i les súpliques als organismes del la Corona.

La reina Maria, esposa de Alfons V el Magnànim, coneixedora de la realitat insular emperò i al igual que el rei, confosa per informacions creuades i desinformacions planejades, subvencionà finalment l'expedició militar que acabaria amb la insurrecció.

La revolta de 1450

Les expedicions punitives a la Part Forana del veguer de fora,⁴² la sistemàtica expropiació dels bens de tots els que no podien pagar els impostos i els mètodes de repressió i ajusticiament descontrolat, crispaven de tal manera l'ànim dels forans que s'aixecaren contra el ciutadans i la seva administració. De fet els saquejos amb el *modus operanti* del que seria el bandolerisme clàssic mallorquí ja apareix en aquesta època. Aquest és el cas de Bernat Moragues de Bunyola un dels rebels destacats el qual dirigí un grup de pagesos contra les propietats de ciutadans assignat a cada un dels seus bandolers un quartera de blat com a paga.⁴³

⁴¹ Aquest terme serà sinònim de bandejat en èpoques posteriors.

⁴² MORRO VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjans de segle XV. El Sindicat i l'Alçament forà*. La figura del veguer de fora serà odiada, temuda, i causant d'un gran i general malestar. Hi ha nombroses denúncies pels greuges que aquest impartia a la població que tractava de manera abusiva, impartint la justícia repressora sense judici previ, pàg 80-83. Vegi'també QUADRADO, J, M. *Forenses y ciudadanos*, pàg 90 i 263.

⁴³ MORRO, VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjan segle XV el Sindicat i l'Alçament forà*, pàg 267.

La figura històrica cabdal de la revolta fou Simó Ballester "Lo tort". Aquest personatge, i en nom del rei, revolucionà i dirigí bona part de la rebel·lió. A més de la seva capacitat de cohesió i unificació de les causes dels forans, fou un personatge amb un pes i força que feu que els pagesos el respectessin fins a les darreres conseqüències. Es va posar preu al seu cap.⁴⁴ Durant la revolta, fou un bandejat polític, emperò el que no es contava era de la fidelitat dels forans vers a ell i les seves demandes.

Tort i un a host d'aproximadament 1500 pagesos saquejaren la possessió de Comasema a Orient propietat del síndic de la Part Forana i ambaixador Guillem Palou, motivats per la possible contrarevolució i desavinences polítiques.

Partí amb la galera del pagesos cap a la Cort del Magnànim al qual li oferí l'embarcació, just en el moment en què la revolta era sufocada i començava una onada de persecucions i execucions arreu de l'illa. El capità *Tort* i la *galera del pagesos* amb uns tres-cents mallorquins lluitaren en nom del rei en les campanyes contra Florència, ocupant i guardant el port de Vada.⁴⁵ Emperò malgrat els esforços de *Tort* de guanyar el favor del rei cap a la causa forana, les pressions del ciutadans recatxats en les nombroses ambaixades que destinaren a Barcelona i Nàpols acabaren per aconseguir el seu bandejament. Aquest fou extraditat de Menorca a on s'havia refugiat amb la seva família i portat a la torre de l'àngel que era el lloc per als presoners importants. A Menorca qualsevol bandejat era perdonat dels seus crims ja que necessitaven pobladors de l'illa més desemparada de les Balears i amb el atac corsaris més sagnants. Aquest és el cas de la família dels Verí s.XVI, que es refugiaren a l'illa per a salvar la vida de les venjances.

La Part Forana patí la repressió. La multa de 1500000 lliures (una quantitat astronòmica per a l'època) imposada a les viles alçades no feren més que arrelar el malestar i l'odi cap als ciutadans.

Personatge Simó Ballester "Lo tort". Executat la nit de reis del 1456. Home cabdal de la revolta i aglutinador dels pagesos i menestrals de la Part Forana.

⁴⁴ El governador Olms 16.IV.1451 posà un preu de 500 florins d'or, exempció tributària perpetua i casa a Ciutat a qui li portés Ballester viu o mort. MORRO, VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjans del segle XV*, pàg 268.

⁴⁵ 23 Les tropes foranes de la *galera dels pagesos* enviades al Port de Vada de Florència per a conquerir i defensar-la, sofriren febres, fam i abandonament. Molts es quedaren al continent o tornaren a Mallorca una vegada obtingut el perdó reial, altres desertaren o partiren a Menorca, MORRO, VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjans del segle XV*, pàg 391.

Nicolau Rei i Pere Mascaró foren altres caps revolucionaris tots ells bandejats i amb preu al seu cap, també foren executats.

2.2 S. XVI. La Germania i el Bandolerisme post agermanat. La colla de Sóller

Després de la Revolta de la part Forana, el ciutadans aprofitaren l'enorme deute que tenia el regne i la Part Forana, per comprar terres als pagesos a baix preu i continuar amb la prevaricació i la corrupció. Per tant tornava la situació al segle XIII-XIV, quan les terres eren majoritàriament dels nobles durant la repartició de l'illa. Les viles després de cinquanta anys encara pagaven la multa per l'Aixecament Forà i la Universitat de Ciutat encara reclamava part dels greuges, indemnitzacions, que en les possessions dels ciutadans s'havien provocat durant la revolta.

Els pagesos i menestrals estaven a dins una gran pobresa, tributs constants, misèria endèmica, pesta, atacs del pirates i corsaris... abonà el mateix substrat ideològic de la primera revolta.⁴⁶ El conflicte social esclatà violentament en les Germanies i a més amb un major vessament de sang,⁴⁷ repressió civil⁴⁸ i persecució de les idees agermanades.⁴⁹

Durant les Germanies 1521-1523 hi hagué dos Bàndols; *Agermanats* i *Mascarats*. De fet els historiadors, com Serra i Barceló, afirmen que en aquest moment per primera vegada es trenquen les xarxes familiars aristocràtiques. Hem de tenir en ment que el poder tàctic es fonamentava amb els servents i esclaus dels senyors i les seves famílies, que els feien servir com a sicaris prescindibles en un moment donat. Les Germanies eren una qüestió de caire social, fet que provocà que molts pagesos, menestrals i alguns cavallers oblidessin les parcialitats aristocràtiques i fessen un cos comú antisenyorial. Així es minaren les xarxes i infraestructures de les parcialitats per a substituir-les per unes revolucionàries.

La traumàtica repressió que hi hagué i els rancors i venjances en derivaran al principi en quadrilles armats a les muntanyes, que cometran actes violents i robatoris per

⁴⁶ SERRA I BARCELÓ, J. *Bandolerisme mallorquí post-agermanat* i QUADRADO en l'obra *Forenses i Ciudadanos* mostren aquesta dualitat de pensament polític que de manera cíclica i a causa dels efectes de la repressió, el poble no ho oblidà.

⁴⁷ Batalla de la Marjal i Rafal Garcés 1522; a la primera moriren 1000 agermanats i a la segona prop de 500.

⁴⁸ SERRA I BARCELÓ, J. (2001). *Pau Casesnoves i les Germanies a Inca*. (crema de l'església de Pollença).

⁴⁹ SERRA I BARCELÓ, J. (2000). *Bandolerisme Mallorquí post agermanant*.

a sobreviure, però que poc a poc s'aniran posicionant cap a dos bàndols: Els Torrella-Canavall/ Puidorfiles-Canamunt. Aquests eren els únics que els podien proporcionar aliments, armes i refugi, per tant la misèria o la desesperació dels refugiats a la Serra era òbvia.

El episodi violent es succeïren tan a Ciutat com en la Part Forana, malgrat l'intent de pau entre famílies de l'any 1533, que es veié truncat quasi immediatament davant la frustració del Virrei Pomar de restablir al normalitat i la seguretat a dins l'illa. Els bandejament d'agermanats que constituïren estols de bandolers arreu dels camins i les muntanyes fou un problema per a la seguretat de les vies de comunicació de tota l'illa. Cosa que feu que nombrosos *lloctinents*; bandolers amb plens poder per actuar, fessin, una cacera de bandejats.⁵⁰ Aquesta resultà infructuosa, ja que el problema per a imposar el poder reial passava pel pes i poder de les xarxes de solidaritat de les famílies presents que a més s'hi anaven agregant les antigues disputes de bàndols.

Aquestes cristallitzaren entorn a dues parcialitats antagòniques: Torrella/Puigdorfila 1460-1580, malgrat que el cap de Banderes ja no siguin d'aquests llinatges. Els escenaris foren Ciutat i el triangle comprès entre Sóller-Bunyola-Orient. Els Torrella derivaren cap al clan de Canavall i els Puigdorfila cap al de Canamunt.

Els personatges dels quals es té constància de la seva pertaneixença a la colla dels Torrella de Sóller són Mossèn Axeló i Antoni Amengual *lo tort*. Mossèn Aixeló és un Cavaller del nivell més baix d'aquest títol, de fet es veu que tenia problemes econòmics.⁵¹ Quan les lluites a dins el terme de Sóller i Alfàbia⁵² es posaren en un punt d'ebullició s'incorporà a la colla *Lo Tort* Amengual de Binissalem. Aquest amb una perla a l'ull buit i juntament amb lo Bord d'Alfàbia, escamparen la seva ombra pels camins d'Alfàbia, Orient i el Coll de Sóller. *Lo tort Amengual* és un personatge belicós amb idees quasi agermanades, ja que desconfia dels cavallers i nobles. Això no li impedirà arribar a ésser el cap de la colla.

Emperò ambdós foren Bandejats i partiren a lluitar per a obtenir el perdó reial a las guerres contra l'aixecament morisco de les Alpujarras.⁵³ Quan tornaren de la guerra, al

⁵⁰ Edicte del virrei Pomar de 1533.

⁵¹ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els bandolers a Mallorca*. Col·l·lecció Conèixer Mallorca. Palma

⁵² *Ibid* pàg 51.

⁵³ 1568-1571; era comú que a la tornada aquests bandejats tornessin a actuar amb major virulència que abans de la partida, més armats i amb una major pràctica en tàctiques de guerra.

igual que molts d'altres, tornaren més sanguinaris. Mossen Axeló es perd en la boira de la història després d'una espectacular fuga de la Torre de la Presó de Sóller; aprofitant d'anar a pixar al terrat de la torre, es tirà per avall i uns capellans del poble el recolliren i se'l dugueren a l'església tancant les portes al entrar.

Lo tort Amengual, després de la tornada a les Alpujarras en certa manera perdé el favor de la mà major de la banderia i en una espiral de venjances tingué una guerra personal contra un comissari que abans era un bandejat, Onofre Jaume de Coanegra. Aquest després d'una batuda per les muntanyes capturà *Lo tort* Amengual el qual va esser empresonat i executat probablement l'any 1576.⁵⁴

2.3. S. XVII. El segle dels bandolers.

Aquest segle per la informació que es té és el que s'anomena *segle dels bandejats*.⁵⁵No es pot obviar que aquest segle fou una època difícil; les males collites de l'any 1613 i els anys posteriors feren que la fam i la necessitat derivés cap a un augment de les banderies i la lluita per a sobreviure. A més les guerres europees feren el seu ressò a les Illes, ja que el rei demandava tropes per a la guerra i nombrosos estols de bandolers i bandejats de Mallorca partiren i patiren les guerres dels trenta anys.⁵⁶ El conflicte Puigdorfiles /Torrelles va derivar cap a les parcialitats anomenades Canamunt i Canavall. Aquestes dues parcialitats històriques tindran el seu punt àlgid en aquest segle; tant per la notorietat de les seves fetes; la mort d'en Berga de la Reial Audiència (1619), com per a la inusitada violència en que es veurà afectada la Ciutat i la Part Forana. El cop de gràcia que es donà al bandolerisme fou l'any 1666 any en el qual es donà plens poders a senyors com el Comte Mal per acabar amb aquesta activitat. A més l'Església restringia el *refugi en sagrat* que durant segles havien emprat les parcialitats per a protegir la seva gent. El poder Reial després de la persecució de 1666 cada vegada es va fer més fort. La població, cansada de tanta violència endèmica, començà a recular davant les lluites internes, el poble volia pau. Només s'aconseguí quan es desferen les xarxes de solidaritat entre les

⁵⁴ CAPÓ, J. (1980). *La vila de Santamaria del Camí*. Vol 1. SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers a Mallorca*. Ambdós autors es refereixen com el final de la Colla de Sóller en el moment que no es té més constància escrita de l'execució o empresonament dels membres vers l'any 1578. Malgrat això les banderies continuaren existint.

⁵⁵ La definició del terme ja era en ús en el segle XIX per J. M. Quadrado. Avui dia Jaume Serra i Barceló també ho afirma categòricament, malgrat no fos una característica exclusiva d'aquest segle emperò si l'etapa més famosa.

⁵⁶ Lleves de Pollença i condemnats a galeres. *Els homes Infames*, pàg 250.

famílies dels bàndols i s'arribà un acord amb l'Església de no permetre cap casta de refugi en sagrat.⁵⁷

Pere de Santacília i Pax 1592-19.XII.1669

Aquest tal volta es podria anomenar com a “*rei absolut*” dels bandolers durant aquest segle. Si per una part *Treufoc* és el model de bandejat pobre utilitzat per la mà mitjana i menor de tota la formació de la banderia, Pere de Santacília representa el bandejat aristocràtic, la mà major, que fugint de la persecució de la justícia, viatja al continent per a lluitar en la Guerra del trenta anys guanyant-se el favor del monarca, el seu perdó i un poder gens menyspreable.

Pere de Santacília era el germà de don Arnau de Santacília, cap visible de la parcialitat de Canamunt/Puigdofila enfrontada d'ençà generacions als Canavall representada pels Torrella. El seu padrí per via paterna, que també nomia Arnau, ja lluità contra les famílies del bàndol contrari. El padrí, per via materna, Pere de Pax tingué un paper molt important durant les banderies a Felanitx post agermanat del segle XVI, en una lluita per a obtenir en aquesta vila drets feudals que, al igual que a Santa Margalida, toparan amb una forta resistència per part dels felanitxers. El padrí Pere de Pax/Pacs es veié inculpat en tot un seguit de conflictes, molts d'ells assassinats, cosa que pareix que era el *modus operanti* de la banderia. Pere de Pacs/Pax fou expulsat de l'illa concretament a Orà.⁵⁸ Emperò al seu retorn l'any 1588 retornà la lluita de bàndols.

El seu net Pere, emperò, obtingué el càrrec de cap de la família a causa de l'assassinat del seu germà Arnau, ocorregut a Alfàbia 1615. Malgrat la juvenesa de don Pere de Santacília i Pax, aquest planejà tot un seguit de venjances que assolaren l'illa. L'assassinat d'un familiar del Sant Ofici Pere Antoni Zafortesa, quan de fet els inquisidors i el sant ofici eren intocables i el seu involucrament en la logística de la mort d'en Berga; van esser motius per a esser bandejat. L'any 1626 el seu cap tenia el preu de 6000 ducats, tot una fortuna en el seu moment. Es refugià a la Serra amb els seus bandolers. Per a obtenir el perdó reial es va oferir per a lluitar al es guerres europees. El Rei Felip IV acceptà la petició. Don Pere aconseguí enrolar 500 mallorquins, gràcies a la intervenció del Comte de Formiguera (padastre del Comte mal). L'estol devia estar format per pagesos pobres, menestrals i bandolers per a lluitar a les campanyes europees contra

⁵⁷ DOMINGO, A. SALES, P. *Els homes Infames*, pàg 265.

⁵⁸ SERRA I BARCELÓ, J. (1999). *El bandolerismo en Mallorca durant el reinado de Felipe II*. pàg 254.

els protestants. Aquesta lleves són sorprenents en la segona lleva del 1632 s'emportà fins a 2000 homes d'armes en una d'elles!. A partir de l'any 1633 lluità a les fronteres del Pirineus, Alsacià, Milà, en la guerra dels Trenta anys. L'any 1634 era capità de la companyia de Dragons que atacaren Nördlingen i el castell de Mittelberg. Durant aquestes campanyes perdé la vida el seu fill Arnau. Després lluità a Flandes i va esser nomenat mariscal de Camp. L'ascensió en la jerarquia militar fou enorme i meteòrica. Almirall de l'armada l'any 1637, Governador de 500 Dragons... Actuà en la frontera entre Portugal i Extremadura, fou anomenat governador de la Cavalleria de Castilla la Vieja. El 1641 Ministre del Consejo de Guerra amb un sou elevat i fou Governador de Menorca entre 1642-1645.

Don Pere volia esser Virrei de Mallorca però el rei assabentat de les parcialitats que hi havia en el regne disposà que fos el Comte de Santamaria de Formiguera. L'any 1655 fou anomenat procurador reial de Mallorca. Malgrat això l'any 1663 ocupà interinament el virregnat i expulsà més de dos-cents bandolers de Mallorca. També va ser un impulsor de la treva entre famílies en els darrers anys de la seva vida. Morí amb més de vuitanta anys amb tots els honors i el que és més estrany, de vell i no per mort violenta com quasi tots el bandolers. A Alfàbia es conserva un retracte d'ell, cosa insòlita, ja que podem veure el rostre d'un cap de banderia i bandejat únic i terrorífic.

Don Pere, per altra banda mai se'n va oblidar dels seus interessos a l'illa i es té per segur que la nombrosa correspondència personal que s'ha conservada, encara ara en estudi, aportarà noves sobre la manera d'organitzar les banderies i el poder d'aquesta figura. Malgrat es trobés enfora del centre de la vida social a l'illa, no deixava d'estar vigilant. La fama de assassí, ja que se l'imputen entre més de quatre-cents morts, el feu famós arreu del continent.⁵⁹

⁵⁹ En una entrevista a Jaume Serra (Abril 2019) afirmà que la correspondència personal de Don Pere encara ara està en estudi i que aportarà molta informació sobre els mecanismes de poder que aquest i la seva banderia tenia a l'illa. Per altra part les dates sobre el nombre d'assassinats encomanats per Don Pere oscil·la entre 400 i 800 morts.

2.3.1. Colla de Selva Canamunt primera etapa.

En aquesta primera fornada de Bandolers de la colla de Selva es troben capellans, pagesos, cavallers i menestrals. La primera desfeta d'aquesta colla es deu a la lluita en el coll de sa Batalla a Lluç, a principis de l'any 1619, en la qual la justícia capturà quasi tota la colla. A Ciutat s'ajusticià els capitosts d'aquell estol de Canamunt entre ells el germà del Capellà Boda.⁶⁰ Aquest i amb ànim de revenja de tota la parcialitat, es plantejà l'assassinat d'un dirigent polític amb càrrec important; en aquest cas i per motius de la providència o l'atzar fou don Joan de Berga. Després de l'assassinat (1619) es feu una persecució general. El *cap de colla* el Capellà Boda, que fugí de l'illa cap a Itàlia, i l'execució de *Treufoc*, bandoler famós per esser l'autor de la mort de don Joan, no apagaren els ànims de la justícia. Emperò malgrat les investigacions que es varen fer, va esser molt difícil desarticular la colla ja que les implicacions polítiques i en l'administració eren importants. En aquell temps Mossèn Albanell era jutge de la Reial Audiència i uns dels perseguïdors del bandolers i bandejats de Canavall a qui tenia un odi afèrrim. Els personatges vinculats amb la Reial Audiència entorpien i camuflaven els actes del bandolers de la seva parcialitat. Aquesta constava en aquells moments de cinc membres: dos de Canamunt (Albanell i uns altres dos) i tres de Canavall, entre ells Jaume Joan de Berga. Mitjançant votació condemnaren els presoners i a causa de l'ajusticiament del membre de la colla de Selva la venjança de Canamunt s'engendrà i es veieren implicats els caps de la banderia com Pere de Santacília, el capella Boda i com a fautor el propi Mossèn Albanell.

Hem de tenir present que la colla de Selva era formada per subgrups d'aquadrillats d'altres viles de la Serra com Pollença a on les banderies, al igual que a Santa Margalida, tenien un pes molt fort i una violència constant durant generacions. De fet Albanell anirà sovint a Pollença a capturar bandejats de Canavall.⁶¹ La recompensa per a la captura de *Treufoc* i els implicats era de 1000 ducats. El trobaren a son Berga vora el castell de Bellver per un destacat membre de Canavall que cobrà la recompensa repartint-ho amb els que l'ajudaren i pogué alliberar quatre bandejats de les presons reials. Amb la

⁶⁰ DOMINGO, A. SALES, P. (2013). *Homes infames*, pàg 97.

⁶¹ El jutge Albanell durant una recerca de Bandejats a Pollença, capturà a Bartomeu Grua i Joan Rotger Virrei, dos destacats membres de Canavall, que dominaven la vila. Foren assaltats quan eren a una llegua del poble a mans de bandolers d'aquest bàndol disfressats amb barbes postisses. *Els homes Infames* pàg 85.

recompensa comprà possessions a Pollença per a finançar el poder dels Canavall en aquella conflictiva vila.

2.3.2 Colla de Selva. Segona etapa. Barona *Lo rei de la Part Forana*.

Llorenç Coll *Capità* Barona, és un personatge clau del bandolerisme mallorquí. Nascut a Biniamar, fill de pagesos pobres ràpidament i gràcies a cops *d'efecte* es feu famós i guanyà prestigi a dins la colla. Barona representa el bandoler o bandejat de les classes desfavorides, amb un alt grau de personalitat i autonomia. Malgrat la seva primera adscripció amb el bàndol de Canamunt, després de la seva captura a Morneta (Binissalem), es passa *aparentment* al bàndol de Canavall. El *capità* Barona fou culpable de molts assalts a possessions i assassinats, el més famós va esser l'execució dels bandolers de Canamunt en el pinar de Mainou (entre Consell i Santa Maria) quan eren portats a judici cap a Ciutat. Aquest fet ha arribat a la memòria popular fins avui dia: “*Si anau a Santa Maria /demanau que hi ha de nou/ en es pinar de Mainou / han fet carnisseria*”.

Sovint es referien a ell com el *Rei de la part Forana*, de fet era el braç armat de Pere de Santacília, que era fora de l'illa lluitant en nom del Rei a les Guerres europees de Felip IV, Barona és la representació de la força de Canamunt. Això l'obligà a sortir de l'illa per defugir de la justícia ja que el seu cap tenia preu (unes 1000 lliures mallorquines= 4000 jornals de feina, una fortuna!). Tenia un gran estol de bandolers i l'anomenaven *Capità*. Aquest lluità a les guerres europees emperò retornà ràpidament a l'illa. També és famosa la seva misteriosa desaparició a l'església de Lloseta durant una persecució. Morí amb el seu germà d'un arcabussada a Selva l'any 1655 i fou enterrat a dins l'església amb el títol de *capità*, tenia més de cinquanta anys. Trobem a Selva com a Sòller ponts amb el seu nom.

Un altre bandoler famós fou en *Moiana*⁶² de Montuïri era el prototipus de Bandoler criminal que no perteneixia adscrit a cap bàndol en concret i només actuava per al seu propi benefici. Sembrà la illa de víctimes mortals, a més era un violador i la seva crueltat i ferocitat el feren personatge terrible. L'any 1666, any en que es pegà un cop mortal a

⁶² CAPÓ, J. MORRO, M. (2007) , *Llegendes i rondalles santamarieres*. En *Moiana* per les voltes de cas Sucre, pàg 77. Història que explica l'aparició d'aquest temut bandejat que atacava als vianants que es dirigien a Ciutat. JOAN MIRALLES I MONTSERRAT (1972). *Algunes tradicions sobre un bandejat montuïrenc del segle XVII*, Almanac de Felanitx.

les banderies que actuaven a la Serra, provocaren el seu empresonament a Orient.⁶³ La tradició diu que una vegada escorxat les òlibes no deixaren que ningú s'acostés al cadàver, i altres veus parlen de que les seves restes estan enterrades a una casa a Montuïri, el seu poble natal. Un cas interessant és el de Joana Daviu;⁶⁴ de Campanet, un dels pocs casos documentat de dones Bandoleres. Acusada de diversos assassinats i de vestir com un home, cosa insòlita en el segle XVII, feren que acabés executada. Les dones malgrat l'aparent pes secundari, eren portadores de la memòria dels fets i les ideologies. La dona era emprada per fiançar les aliances entre famílies i sovint eren la moneda de canvi per acabar entre els conflictes entre famílies. És el cas de dual Rossinyol-Anglada o el duel Quint -Verí que baix l'aparença cavalleresca de la violència justificada s'amagava tota un pressió interna i un odi entre famílies i bàndols. Sovint aquests fets eren l'espurna d'una violència somorta. Hi ha casos de un crueltat extrema a causa de les lluites com el cas de Jaume Antoni Miralles (Canavall) casada amb una filla del doctor de la reial Audiència Joan Baptista Gori (Canamunt) que assassinà al seu marit amb l'ajuda de la seva mare i fins i tot matà el seu propi fill.⁶⁵

2.4. S.XVIII. La guerra de Successió i el Bandolerisme. Personatge; Mateu Reus Rotget.

Mateu Reus *Rotget*, Alaró-Ciutat de Mallorca ? – 1729.⁶⁶ Per a molts el prototip de Bandoler-Bandejat romàntic; lluitava per a sobreviure enfrontat contra un govern que ell no legitimava. Era temut i admirat, cosa que explica la seva llarga trajectòria per la Serra i la seva constant fugida i evasió de les autoritats⁶⁷.

Roget o *Rotget* entronca amb les llegendes populars de bandolers arreu de Europa. És un individualista, un rebel o simplement un delinqüent comú, ja que fou bandejat per una barreja de qüestions polítiques i supervivència, una fam terrible imperava a l'illa.

⁶³ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers a Mallorca ss.(XVI-XVII)*. El Tall. Palma.

⁶⁴ SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *Els Bandolers a Mallorca*. pàg 25.

⁶⁵ SERRA I BARCELÓ, J. (1997) *Els Bandolers a Mallorca ss XVI-XVII*. pàg 65.

⁶⁶ Reus, Mateu «Rotget». A: Gran Enciclopèdia de Mallorca. (1989). Vol. 14. Mallorca: Promomallorca Edicions, S.L, pàg. 259.

⁶⁷ El Capità General Juan Acuña marquès de Casa Fuerte descriu la fam, la misèria, els rencors, les passions, les aliances i la idiosincràsia de l'illa d'aquell moment. Parla de Rotget com a un famós molt perillós. Vegi's. PLANAS ROSSELÓ, B. CAIMANRI CALAFAT, B. (2006). *Una relació privada del marquès de Casa Fuerte a su sucesor en la Capitania General de Mallorca 1721*, Societat arqueològica lulliana. pàg 69-113.

Després de la guerra de Successió⁶⁸ l'estat borbònic, estructurat dins la mentalitat del despotisme il·lustrat, formà un exèrcit regular i professional. A causa d'això es començà a desarmar a la població de l'illa que fins aquell temps havia esdevinguda formada de colles i milícies per al defensa del territori. Per tant les armes en mans del poble ja no tenien un sentint pràctic defensiu contra la invasió estrangera, ja sia per part dels *moros* com per por de les possibles conjures austriacistes. Després de la guerra un gran nombre de gent armada es refugià a la Serra i malgrat les batudes i l'empresonament de més de tres-cents homes no agafaren Rotget. Aquest fet va esser el començament de la llegenda de la seva figura.⁶⁹

Es veu que Rotget i un altre bandejat anomenat Pere Pons *Sorboi*, es negaren a dipositar les armes i això fou la base del seu bandejament. Es té constància a l'arxiu històric de Santa Maria⁷⁰ la descripció de dos personatges que atracaren a els majoral de son Sureda en el camí vell de Bunyola, la descripció els defineix com a un gran i l'altre menut. De fet i per les referències orals, com en la història de torrent fals o els *furtadors d'oliva*⁷¹ Rotget era corpulent.

Aquesta activitat fonamentà la creença popular del *fullet*, al igual que altres bandejats, el *fullet* consistia amb un pacte amb el diable durant cert temps.⁷² Si el personatge moria abans de exhaurir el temps del pacte anava directament a l'infern. En el cas de Rotget, el fullet eren un parell d'objectes, un talismà a dins un a bossa penjat al pit amb una corretja, i una daga amb la qual Rotget es comunicava mitjançant un llenguatge secret. Les versions depenen dels pobles i alguns autors com Janer Manila o Anne Le Senne, expliquen distints objectes màgics que acompanyaven a Rotget que el protegien. Manila es decanta per la versió d'un amulet penjat al coll a la manera de talismà, altres pel punyal que si era collit amb la mà dreta era capaç de fer desaparèixer al nostre protagonista. Ara bé quina realitat hi ha darrera aquesta figura llegendària?

⁶⁸ 1702/ 1715.

⁶⁹ Va esser bandejat el 12 de setembre de 1721. Publicat per CAPÓ VILLALONGA, J.(1987). *Història de Lloseta*, III, pàg 289-291.

⁷⁰ Mateu Morro i Mercè en una entrevista (2019) em digué que Rotget és objecte d'estudi per part seva i que en les fonts de l'arxiu Municipal de la Vila de Santa Maria del Camí es tenen referències d'ell.

⁷¹ ROSSELLÓ DE SON FORTEZA, LL. (1988). Tardanies. Editorial Moll. pàg 155.

⁷² DES RACÓ, J. *Rondalles mallorquines. Es fullet de'n Cueram*. pàg 140 Tom V.

Captura de Rotget

Fra Gaietà de Mallorca ens parla de la seva captura a Lluc durant un ball per desembre després de haver acabat, o quasi, la temporada d'oliva. En Rotget tenia una enamorada la qual el va trair. Durant el ball ella li demanà que es despregués dels seus talismans per a poder ballar millor. Quan se'ls llevà del damunt els algutzirs i comissaris es tiraren a sobre i l'empresonaren.⁷³ Ell invocà el poder del talismà, “*ajuda'm amic meu*”- cridava, emperò no serví de res, al cap d'aproximadament un mes l'executaren a Ciutat i segons l'Enciclopèdia de Mallorca, penjaren els seu cos a ses Forques de son Maimó, Consell. L'escorxaren i dugueren el seu cap a penjar a la rectoria d'Alaró com avís del malfactors.⁷⁴ Era el triomf de la política borbònica de pacificació del regne. Aquesta versió es pot recolzar amb la rondalla de la presa d'en *Cuieram* a Lluc.⁷⁵ Fra Gaietà era un cronista del segle XVIII i deixà constància de l'empresonament i execució del bandejat. Per altre part es poden trobar a dins els anals de Lluc referència a les misses que Rotget va fer pagar. Recordem que el vincle entre Lluc, el refugi en sagrat i el bandolerisme era molt estret d'ençà segles enrere.

Les zones d'actuació

La figura de Rotget dins la mitologia popular ens parla d'un personatge que coneixia molt bé les muntanyes, tan del seu suposat lloc natal *Oli clar*, com de tota la vall d'Almadrà, Solleric, Tofla, Los damunts (Alaró), Orient... i Sóller, Mancor, Biniamar, Selva... i les rutes dels bandejats que creuaven la Serra, fins i tot trobem un *pou d'en Rotget* per la Serra d'Andratx.⁷⁶ Actuà per la zona del Raiguer i la Serra fent qualche incursió al pla, com en la rondalla del torrent fals, entre Santa Maria i Santa Eugènia.

⁷³ Rotget superà a dos Capitans Generals distints. Serà el Capita General Laudes qui el capturà en el santuari de Lluc el novembre o desembre del 1728. El penjaren el 15 de gener de 1729. GUASP, B. (1973). *Alaró y su castillo*, pàg 97. CAMPANER, A. *Cronicon mayoriscense*, pàg 521. FONT OBRADOR, B. (1986) *Història de Lluçmajor*. El segle XVIII, Palma.

⁷⁴ Reus, Mateu “Rotget” A: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.(1989) Vol. 14. Mallorca: Promomallorca Edicions, S.L, P. 259.

⁷⁵ JANER MANILA, G. (1984). *Les llegendes de les Terres de Lluc*. Mallorca: Publicacions del Santuari de Lluc, (Il·lustracions de Joan Guerra). P. 16-19.

⁷⁶ XVIII jornada d'Antroponímia i Toponímia Selva. (2005). Universitat de les Illes Balears. autors diversos. Coordinadors. Ramon Bassa i Martín, Hermínia Planisi Gili pàg 133.

En el camí que passava vora son Sureda en direcció a Bunyola es veu que era la zona d'actuació de Rotget per aquelles contrades, ja que aturava a la gent pistola en mà i els advertia que si en tornar a passar ni els duia queviures ho passarien malament.⁷⁷

Casos sonats

També era un gran escapista, com en la tradició oral que es conservà a Selva del robatori audaç i digne d'un fonambulista d'una casa. Rotget s'enfila com un mico, al igual que Joan de Míner, per les bigues del sostre, mentrestant l'amo de la casa l'esperava armat i disposat al combat en el pis inferior.

El cas del torrent Fals

En el famós cas del sopar a Morneta, Aina Le Senne contà a Mateu Morro que un avantpassat seu, del llinatge dels Torrella, que tenia la propietat de la possessió de Morneta (Binissalem), convidà el Governador a dinar a la possessió. Quan hagueren acabat de dinar li digué: “Què t'agradaria conèixer en Rotget?”. El governador li digué que sí. En Torrella li respongué: “Idò el criat que ens ha servit a la taula era en Rotget”. Aquesta tradició ens pot orientar sobre una de les causes que haurien permès a en Rotget fer-se esquiu a la persecució: les bones relacions amb determinats propietaris de possessions, com temps enrere, però també dels possibles intents de mediació cap a les autoritats borbòniques per tal d'aconseguir un perdó acordat, cosa que no fou possible.

En el cas del Torrent Fals (pla de Buc, entre Sant-Maria i Santa Eugènia), Rotget es presenta d'imprevist a sopar a les cases. L'amo el serví i després Rotget li demana si l'ha convidat a *gust*. L'Amo de la casa digué que no i Rotget li replicà que si li hagués dit que sí l'hagués mort. Bravejant afegí que l'endemà hi tornaria. Les autoritats assabentades, li preparen un parany emperò Rotget no comparegué. El vincle entre Rotget i els amos de possessió, al igual que en segles anteriors era complicat. Per una part els fautors de les finques podien esser bandejats si ajudaven a algun d'aquests, donar-li menjar, aixopluc o

⁷⁷ “Vivia a temporades a una soca d'olivera vella, dins Son Sureda, devora ses cases, devora un camí que anava a Son Sales. Aquest camí ara està aturat. En Rotget sortia amb un revòlver a sa gent, i les deia: “si en tornar passar no me dus un pa o una sobrassada ho passaràs malament”. Recollida per la padrina de Mateu Morro Marcè. També afirmava que tenia fullet i que s'amagava dins els arbres, on fins i tot hi tenia sobrassades. Segons ella era un *lladre* d'Alaró. En una nota de l'Arxiu Històric Municipal de Santa Maria: “Vui que contam als 21 de juliol 1714 dona avis...que robaren en el majoral de Son Sureda i ... en el camí de Bunyola dos homens amb dos carabinas y capa, un gran y un patit” de fet en l'arxiu municipal de Santamaria es té constància de la descripció de dos bandejats, *vestits amb capa i capell ample i armats...* possible Rotget i Pere Pons? L'historiador Mateu Morro i Marcè així s'ho pensa.

amagar-lo. Però per altra banda havia vincles que feien que sovint els amos de possessió es jugessin el coll per ell, ja sigui per por al bandejat o bé per interès.

Els bandolers també actuaven com a *vigilants* privats durant la collita, de nit solien furtar odres d'oli, o fins i tot la pròpia collita. No seria de menysprear que l'ajuda dels bandejats en certa manera fos de controlar la recol·lecció, per assegurar la protecció del gènere o en cas contrari furtar-la de les finques. L'oli era, en paraules de Jaume Serra i Barceló el petroli de l'època; recordem els distints usos apart de l'alimentació, fer el sabó i com a combustible dels distints estris d'aquell temps, fanalets, quinqués, llums d'oli... el contraban i mercat negre era una manera de combatre la misèria

Arbres màgics

A més i com a ésser llegendari, es feia escàpol utilitzant les oliveres i altres arbres com a amagatall eventual i com a llocs a on amagava queviures. Oliveres d'en Rotget es poden identificar al Cabàs (Santa Maria), Son Vivot (Bunyola) i el Garrover de Rotget a Morneta (Binissalem).

Els arbres han estat motiu de llegendes i supersticions, no oblidem que a les cultures universals l'arbre és part de *Gnomon*, el fullet dels o geni dels boscos que ampara a la humanitat i secrets màgics i tel·lúrics.⁷⁸

A Santa Maria fins el segle passat es conservava la llegenda de les oliveres de'n Rotget, amples soques capaços d'albergar un home i a dins la qual tenia amagades les viandes, enfilalls de sobrassades i altres estris de les seves activitats delictives. Es té constància a principis del segle XX d'un reportatge fet a una de les atribuïdes oliveres de'n Rotget a Son Vivot, Bunyola, als peus de les muntanyes i amb bona comunicació a la Serra i a la Comuna de s'Estremera.⁷⁹ També en la toponímia ha quedat fossilitzat la cova d'en Rotget vall d'Almadrà a Lloseta fent partió amb les possessions Fideïcomís-Alcadena-Alaró. Es tracta d'una cova d'enterrament pre-talaiòtica als peus d'una espectacular fortificació post talaiòtica anomenada es Castellot, no gaire lluny de la possessió a on va viure el Comte Mal, fornidor d'una nombrós exèrcit de Bandolers que

⁷⁸ ABELLÀ, I. (2007). *La memoria del bosque*. Editorial integral. Aquesta obra és un estudi de la mitologia vers els arbres singulars i els boscos. La relació màgica entre l'arbre i el seu vincle amb les primeres religions i el miracle de la vida a través de les cultures europees i mediterrànies.

⁷⁹ MORRO, M. En «*Rotget*» en es *Torrent Fals*. «Coanegra» 351 (març, 2016) 15-17. Amagatalls físics.

unes dècades abans havien actuat i velat per les seves terres.⁸⁰ En la zona hi ha diversos camins que enllacen les possessions als peus d'Alcadena; s'Estorell Vell-Fideicomís-Alcadena - Oliveret - Font figuera - Oli-clar – Sollerich - Coma-sema - Almadrà- Tossals verds... Per tant la zona a on actuava Rotget tenia moltes variables possibles per accedir directament al cor de al Serra, lloc de refugi estratègic i relativament proper a Lluc.

Referències en la literatura popular

Pel que fa a les referències literàries d'en Rotget, a vegades surt amb el nom canviat com a *Els furtadors d'oliva*, *Martet-Roig* deformació de *Mateu Roget*, o *Martet*, història recollida també per un col·laborador de l'arxiduc emperò localitzat per Coanegra, anomenant son Berenguer, Ca la cova (breu apunt inèdit cedit per Mateu Morro). La figura de Rotget es mescla amb la de'n Moiana/Moixana, i un altre bandejat per la zona de Puigpunyent que també l'anomenen Rotget. Durant el segle XIX les aventures d'en Rotget eren molt famoses i cada poble assolia els trets del bandejat a dins la cosmogonia local.

Mateu Reus Rotget. Reminiscències en la toponímia.

Cova d'en Rotget (Can Patos).

Es troba a la possessió del Fideïcomís en el clot d'Almadrà. Una vall fornida d'abruptes muntanyes i molta història. Es pot demanar permís per a veure la cova. Es tracta d'un construcció artificial funerària pre-talaiòtica en front de l'Estorell Vell.

Pou d'en Rotget.

Aquest es troba en les muntanyes d'Andratx damunt l'Olla de sa coma Clova, a migjorn de les cases de ses Alquerioles davall un sementer. El pou està integrat a dins un marge. El dipòsit fou rehabilitat en els anys setanta del passat segle per l'amo Joan Garcies. Actualment limita l'entrada una barrera de fusta. Té una fondària de 4,20 m i compta amb aigua tot l'any.⁸¹

Olivera d'en Rotget.⁸²

⁸⁰ SERRA, BARCELÓ, J. (1994). *Bandolerisme Mallorquí del Barroc*. BSAL 50, pàg 241.

⁸¹ XVIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia Selva 2005. Universitat de les Illes Balears. Autors diversos. Coordinadors. Ramon Bassa i Martín, Hermínia Planisi Gili, pàg 133.

⁸² *Baleares*, revista decennal il·lustrada, (1918). Secció folklore. *S'olivera d'en Rotget*. Biblioteca Nacional d'Espanya.

Es troba al finca de Son Vivot a Bunyola , a fora vila fent partió amb Santa Maria i als peus de les muntanyes de l'extremera i la Comuna de Bunyola, per tant a les portes de la Serra i amb moltes possibilitats de fugida ràpida cap els boscos i muntanyes. *La finca segregada ja no té l'accés a l'Olivera.*

2.5. S.XIX. Bandolers residuals. Personatges: Parrangó (Manacor), Miquel Mas Masset (Alaró) cap de colla.

En el segle XIX trobem alguns casos de bandolerisme, més associat amb la pobresa i la necessitat. Poden anomenar-se delinqüents comuns que robaven per a sobreviure, com el cas de *Durí*.⁸³

Antoni Rosselló de malnom *Parrangó*; aquest bandejat manacorí actuà durant el primer terç del XIX. Les descripcions que es tenen el descriuen com a una persona de baixa estatura, fort i àgil capaç de les accions més increïbles i amb cara de pocs amics.⁸⁴ En la memòria popular ha quedat fossilitzades expressions com *esser més dolent que en Parrangó*, expressió que s'utilitza també per a en Rotget. A més la seva fama com a escapista li va valer la adjudicació de *fullet* i per curiositat, tenia un fabiol màgic que el feia desaparèixer.⁸⁵ La colla estava formada per altres membres com en Miquel Mas Masset, d'Alaró i en Martí Massot d'Andratx (que delatà els seus companys a canvi de l'indult). Es tenen notícies de que ell i la seva colla robaren en el santuari del puig de Maria a Pollença i a més de dur-se'n un botí penjaren de manera sacrílega la verge a un del pins dels puig.

A causa de les desavinences a dins la colla, Parrangó i en Masset tiraren a dins un pou a dos del seus membres, aquests malferits sortiren del pou i denunciaren a la resta. Foren empresonats i jutjats emperò Parrangó i Masset escaparen de la presó i es refugiaren per la Serra i a Manacor, concretament es tenen referències de Fartàritx i de la cova d'en Parrangó a Son Caules, Manacor.

Aquests lladres foren bandejats quan l'any 1828 quan robaren de l'església de sa Pobla el sagrat cor. Entraren per una de les finestres de la rectoria i se'n portaren els objectes de valors fent destrossa a dins l'església. Era el segon cop que robaven a un

⁸³ Joan Puig i Calafat *Durí* Bandoler/Bandejat de Lluçmajor del primer terç del segle XIX.

⁸⁴ ANTONI, PASCUAL, A. (2011). *Manacor Fets i protagonistes. VI jornades d'estudis locals. Ajuntament de Manacor*, pàg. 299-316.

⁸⁵ Rondalles Mallorquines. *Es Fullet de'n Parrangó*, pàg 155.Tom V.

edifici sagrat. La còlera de l'església s'estengué arreu de Mallorca i baix les ordres del bisbat, bandejaren la colla per sacrílegs. El poble de sa Pobla estava indignat i les forces militars organitzaren una batuda per a capturar a Parrangó i la seva colla. Parrangó estava a casa d'una amant a Fartàritx, se n'adonà que l'estaven cercat i fugí. Segons un crònica de Mn. Joan Perera Sansó a la Revista sa Marjal a sa Pobla, quan Parrangó botava un marge es trobà un soldadet de novè regiment que li donà l'alto. Parrangó, segons una versió, disparà un tret amb la pistola, altres que no en feu cap; amb el resultat de que el soldadet amb una bona punteria li encertà el cervell.

A dins la bandolera diuen que hi tenia una pistola i mistros. Parrangó colà la vida quan tenia una cinquantena d'anys, l'enterraren, cosa que l'Església no ho tenia molt clar per sacríleg, però ja que ell portava un creu al coll, li donaren cristiana sepultura.

Masset suposadament era el cap de la colla, aquest després d'haver-se repartit el botí i separar-se per a poder-se escapolir de les batudes, es refugià a les coves de Santa Eugènia (cova d'en Pala, en Pelleringo...) emperò l'exèrcit el cercava i aquest fugí camp a través en direcció a Binissalem. Durant la fugida i enmig d'unes vinyes, camí al poble, rebé un tret a la cama i fou capturat. Morí el mateix dia a la presó de Binissalem, suposadament a causa de la ferida.

Curiosament Parrangó a dins la memòria de les rondalles ha quedat com a un lladre amb fullet; al igual que Rotget tenia a les mans un talismà màgic que el feia desaparèixer, en el seu cas un flabiol que al fer-lo sonar el feia escàpol.

2.6. S.XX. La guerra Civil i els Bandejats contemporanis. Joan de Míner, Els Norats (i el Vinyes d'Alaró)

Joan de Míner. Míner és una possessió que es troba baix el Puig de Ca a molta altura, enmig d'un serralada pelada, grisa, aspre, dura i plena d'avencs. Les fonts orals, al igual que Rotget o Parrangó, el descriuen com a una persona no molt alta però fornida, amb unes capacitats físiques importants, amb un gran força a les mans i als braços, ja que era capaç de enfilar-se en el bigam, desplaçar-se com un mico entre les bigues i escapolar-se per un finestró.⁸⁶ Era una espècie de picar i *Pistolero* llogat per les màfies, per altra

⁸⁶ FERRÀ, PONÇ, D. (2003). *Gent de Campanet, veus d'un món perdut*. Ajuntament de Campanet. En aquesta obra s'apleguen testimonis de diversos campaneters i campaneteres que visqueren el principi del segle XX fins als anys setanta del passat segle. Les referències a Joan de Míner són descrites per Joan Cànaves Reus, pàg 58-68. Aquest Joan de Míner cometé diversos crims entre ells assassinats i morí quan se l'emportaven a la presó de Ceuta.

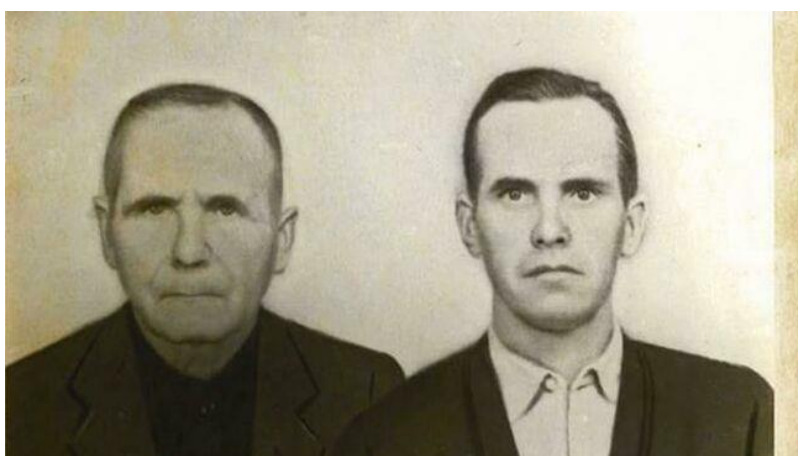
banda també era un estraperlista molt bo capaç de despistar els *carabineros* i preparar paranys per a robar les mercaderies a les autoritats.

Durant la guerra civil a Mallorca i més concretament a la zona de Santa Maria i Alaró hi ha alguns episodis que recorden el fets i *modus operanti* de segles anteriors.

Aquest és el cas de la família Vinyes. El Pare de Miquel vinyes⁸⁷ fou perseguit i cercat després de L'aixecament. A causa del que no el trobaven ja que s'havia amagat, els falangistes començaren a amenaçar de mort a la seva família si aquest no s'entregava. El pare amagat i preocupat per les represàlies cap a la seva dona i fills s'entregà. L'informació oral que he trobat em certifica que el pare, malgrat la promesa de no matar-lo, fou executat. Aquesta pressió a la família era una tàctica sobradament utilitzada durant les banderies. Al atacar a la família estaven donant un cop sesgador als vincles de solidaritat que ajudaven als bandejats i aquests així perdien una part important de les possibilitats de supervivència.

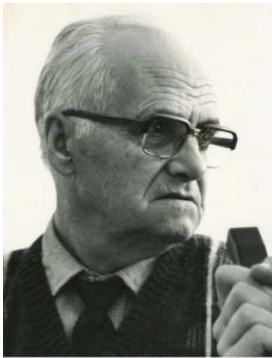
Per altra part i ja passats els anys, les rancúnies entre veïns del poble no s'apagaren. Durant una entrevista oral a la meva padrina jove (84 anys) em contà el fet de que uns dels botxins de mestre Joan *de sa Fonda*, entrà un dia a comprar a la botiga que el fill de Miquel Vinyes havia posat a la plaça. El propietari al veure un dels falangistes que se'n portaren a son pare, es plantà davant i li va dir- *Què fas tu aquí!?*. L'engega de la botiga i no el va servir mai.

Els Norats

⁸⁷ Aquesta història l'havia sentida diverses vegades a la gent major del Barri de Los Damunts. La meva padrina jove, Catalina Reus Fiol (1932) me l'ha contada en distintes ocasions. Per altra banda un historiador local sobre la memòria històrica, Marçal Isern, me l'ha confirmada.

Jaume i Honorat Tries pare i fill coneguts com els Norats, portolans afincats a Santamaria, foren perseguits i bandejats per les seves idees polítiques esquerranes a partir de l'any 1936. Es refugiaren a la Comuna de Bunyola i Coanegra durant uns catorze anys, evidentment rebien ajuda dels veïnats (factors) que els avisaven dels moviments de la falange i la Guàrdia Civil.⁸⁸ A més es conten que durant les batudes els Norats, al igual que Rotget, s'amagaven en els arbres, coves i comellars frondosos que hi ha en la zona. Durant el primers anys acabada la Guerra Civil (1939) els cercaren amb molta intensitat, tan els falangistes de Santa Maria com de Bunyola. Sovint els dispararen però no els van ferir mai. Amb una tàctica ja emprada pel bandolerisme dels segles anteriors, va esser la família que vivia al poble qui va patir la repressió directa de les forces de l'estat. Els falangistes i la Guàrdia Civil sovint feien guàrdies a la casa dels Norats. De fet aquests s'amagaven en el corral de ca seva, escopeta en mà a dins unes figueres de moro. Malgrat aquesta estreta vigilància mai aconseguiren empaitar-los. La dona del fill, segons conten la gent del poble, embogí perdé el cap irremeiablement, de fet també es conta que un falangista abusava d'ella durant l'absència del marit, fins que un vespre en Norat jove anà a ca seva i l'amenaça de mort, cosa que va acabar amb l'estranya relació. Emperò la dona sovint sortia al carrer cridant i fent renou amb el seny fus. Poc a poc els ànims de revenja

Jaume Tries, NORAT fill, l'any 1981
(foto, cortesia de Mateu Morro)

dels *nacionals* s'anaren apagant i el Norats foren com unes ombres en la memòria del poble, un secret, una oració prohibida que els recordava que encara hi havia gent combatent. Durant aquesta època alguns veïnats tenien contacte amb ells i els informaven de les noves arreu del poble i l'illa.

Ja durant el final de la Guerra Europea i veient que les forces aliades no alliberarien l'estat de la dictadura franquista, decidiren partir cap a l'Alger. Sortiren de l'Illa per l'Arenal, a la illeta dels republicans els darrers dies de l'any 1949. Visqueren allà fins l'any 1961 any en què tornaren a les Balears establint-se a Eivissa en la darrera etapa de les seves vides.

Fetes de l'època també es recorden entre els veïnats de Los Damunts (Alaró). Durant una entrevista oral que vaig fer a dues persones distintes recordaven la captura d'un bandejat Santamarier que no es sabia certament el seu crim.⁸⁹ Els falangistes en els

⁸⁸ MORRO I MERCÈ, M. (2018). *Muntanyes de Coanegra*. Aquest autor va fer entrevistes a Jaume tries durant els anys vuitanta, per altra banda em contà en persona el periple dels dos maquis de Coanegra.

⁸⁹ Es tractava segons la meva padrina jove observadora del fet, d'un tal *Matas* de Santamaria, que es refugià durant els anys quaranta per l'avenc de son Pou. No es sap si per robatori o subversió. En la seva detenció

pobles actuaven com ho devien fer els bandolers en segles anteriors, de fet podien dur-se els animals d'un corral particular sense donar comtes a ningú i a més conhortant als propietaris,⁹⁰ de manera que era un pacte de silenci baix la pressió del terror.

3. Les rutes dels Bandejats.

Els bandolers tenien els seu major refugi a la Serra de Tramuntana, lloc a on era més fàcil amagar-se i eludir les expedicions de recerca. Es tenen referències de grans estols de Bandolers que es refugiaven pels boscos de Coma-sema i Orient. Jaume Serra parla de grans colles amagades per les finques al voltant de la possessió, a dins el cor de les muntanyes i amb moltes possibilitats de fugida en cas de recerca.

Orient, malgrat l'estampa bucòlica que tenim avui dia, era un lloc amb perill, les colles que es refugiaven per aquella zona tenien les possessions com Alfàbia, Raixa i Son Torrella, Coma-sema... com a base d'operacions. Per altra part hi ha moltes coves i balmes per la zona, algunes d'elles en llocs d'accés difícil que podien ésser utilitzades com a refugi temporal per una colla o bandejats. És el cas de la *cova de les meravelles*, avui dia tancada a causa del vandalisme, que a més d'ésser una cova llarga i extensa, era també zona d'enterrament talaiòtica amb una multitud de inhumacions. Avui dia per a visitar la finca s'ha de demanar permís al senyor ja que llevà les escales de pas cap a ella essent ara de visita molt restringida.

Així ens trobem a dins una autèntica zona de bandejats amb un gran nombre de rutes i possibilitats d'escapada. A Orient s'encalçaren membres de les colles de Sóller i de Selva, en *Moixana*, en *Pere Rei* i *Rotget*...

La pervivència de les rutes per la vall d'Orient han perviscut fins quasi els nostres dies. El camí costaner Pollença Andratx, voreja la serra i avui dia és molt visitat ja que s'anomena la Travessa, ha estat un camí transitat per aquests durant segles, i fins i tot recentment pel contraban i estraperlo.⁹¹ Els Bandolers i Bandejats es movien bàsicament a peu, ja que era més fàcil i discret moure's per uns camins durs i quasi intransitables.

se l'emportaren al *cuartelillo* de Los Damunts per a ésser el més proper. Anava brut i amb una barba molt llarga, amb un aspecte llastimós, segons la descripció que ella em feu.

⁹⁰ En el llibre de Damià Ferrà Ponç. (2003). *Gent de Campanet, ecos d'un món perdut*, es relaten històries que corroboren aquests fets. La població atemorida no gosava impedir que els falangistes se'n portessin el que volien.

⁹¹ SIMONET I CLAR, J. (2004). *Carboners i traginers a Alaró*. Ajuntament d'Alaró, pàg 58.

Les fonts orals ens poden parlar de la manera d'actuar de les colles de contraban, funcionaven de manera similar a les de bandolers⁹² àdhuc empraven camins amagats entre penyes i comellars que recordaven les rutes que els bandejats empraven per amagar-se de la justícia. Normalment eren homes joves i forts que eren guiats per un cap de colla que es servia dels pastors i garriguers de la zona per a trescar les muntanyes. Recollien els feixos de la mar i els penjaven a l'esquena i per amunt a creuar cimals i torrenteres. Sortien de vespre cap a el Pla i fins i tot alguns i a peu arribaven d'Alaró a Felanitx i tornaven creuant tota l'illa per camins oblidats. La misèria i pobresa de la gent de Mallorca era el factor determinant per a que els joves volguessin fer contraban ja que guanyaven molt més que fent feina a jornal.

Antoni Ferragut Gelabert deixà constància d'aquesta activitat al poble d'Alaró⁹³ "Una altra activitat que es desenvolupava de tant en quant era es contraban.⁹⁴ "Eren un estol i ell (Son pare) els feia de guia. També era portador, però generalment ell era s'*escolta*, es qui anava davant i amb uns senyals convinguts els hi deia si podien seguir o veia fressa de res. Se coneixia tots els camins i viaranys de sa muntanya. I també des pla, perquè solien recollir ses saques a Felanitx, se les carregaven a s'esquena i així travessaven tot es pla fins Alaró". Miquel Matas Ramis *Cunii*: "En aquell temps es contraban es donava molt, era un activitat freqüent. També eren molts d'alaroners que feien de marger i alhora amagaven les saques de contraban".⁹⁵ Ens trobem així davant tota una xarxa de solidaritats encobertes i un pacte de silenci.

Altres camins d'unió entre les viles de Bunyola-Sóller-Selva també foren molt utilitzats, es té constància que a la vall de Coanegra i Orient es feren moltes batudes a la recerca de bandejats, en aquesta zona s'aglapiren en *Tort* Amengual, Moixana, en *Rei...* Jaume Serra i Barceló m'assegurà que en els boscos de Coma-sema a Orient eren veritablement com un poble exclusiu de bandolers de totes les colles de l'illa, recordem que Orient en aquella època era un lloc amb uns camins difícils, sovint solitaris. A més d'aquesta vall pots emprendre distintes rutes de fugida, ja sigui cap el pas de na Maria-

⁹² SASTRE, J. SASTRE, V. (2003). *Mallorca vora mar. Marines de Tramuntana*. J.J. Olañeta editor. Ed. La foradada. En aquesta obra ens presenten rutes de contraban i de bandolers, Jaume Serra també parla dels camins a vorera de la mar com a espai de llibertat dels bandejats.

⁹³ *Ibid.* pàg 67.

⁹⁴ SASTRE, J. SASTRE, V. (2002). *Mallorca vora mar*. Edicions la Foradada. Volum I, pàg84-85. Els autors destaquen els camins dels estraperlistes vinculats amb xarxes de tràfec arreu de la Serra i la costa.

⁹⁵ SIMONET I CLAR, J. (2004). *Carboners i traginers a Alaró*, pàg 91-100. Per altra banda en el llibre *Gent de Campanet* de Damià Ferrà i Ponç, els protagonistes parlen de les rutes a través de la serra i la fugida de les bales dels Carabineros.

l'Ofre i Biniaraix, com cap Alfàbia, Bunyola, cap Alaró pel pas de s'Escaleta o s'Estaló, Santa-Maria, pel Salt des Freu... També es pot partir direcció a Mancor i Selva per la vall d'Almadrà o cap al cor de la Serra direcció Gorg Blau- Lluç.

4. Bandolers en la literatura popular; Rondalles, Llegendes i toponímia.

Les referències a bandolers en les rondalles populars ha estat un apartat molt interessant per a entreveure com han passat el sedàs de la memòria popular i el folklore. Si alguns d'ells són vistos com a herois, (*El soldat que havia servit deu anys*, a on s'explica com un possible bandejat retorna a l'illa i ajuda a les forces reials); altres com a oportunistes criminals que només abusen del seu poder (*Pere de sa vaca*), i d'altres com a fills de la misèria enlluernats per a la facilitat de caure en el món de la delinqüència comú (*Gostí lladre*). Les rondalles ens ofereixen distints episodis a on trobarem distintes tipologies de bandejats i bandolers. Aquestes malgrat la deformació que puguin patir, són un bon referent de la seva manera de viure i les relacions amb el poble.

En Gostí lladre. Tom II, pàg 103.

Un soldat que havia servit deu anys. Tom IV, pàg. 36.

Els consells del rei Salomó. Tom IV, pàg. 50.

En Pere de sa Vaca. Tom X aplec de Rondalles mallorquines, pàg. 45.

Es lladre Fadri i es lladre casat. Tom XVII, pàg 138. En aquesta rondalla s'explica el furt d'odres d'oli.

Es fullet de'n Cueram. Tom V, pàg 140. Tal volta una aventura de *Rotget*.

Es Fullet de'n Parragó. Tom V, pàg 155.

El Bon Jesús Sant Pere i en Bruixa. Tom V, pàg 84.

En Soler el Bandejat. *Llegendes i rondalles de Santa Maria*, pàg. 39.

En Moiana per les voltes de ca's Suçrer. *Llegendes i rondalles de Santa Maria*, pàg 177.

L'olivera d'en Rotget. *Llegendes i rondalles de Santa Maria*, pàg. 88.

El Garrover de'n Norat. *Llegendes i rondalles de Santa Maria*, pàg. 98.

Els fets de Mainou. *Llegendes i rondalles de Santa Maria*, pàg. 100.

Referències literàries

Els furtadors d'oliva. Joan Rosselló de son Fortesa, *Tardanies*, pàg.155.

L'olivera de Rotget. Gabriel Sabrafim 2005. Editorial el Gall editor

Referències de coves i Bandolers

Cova d'en Pelleringo. Santa Eugènia

Cova d'en Pala, devora sa de na Lourdes, Santa Eugènia

Cova d'en Parrangó, Manacor

Cova d'en Rotget, Lloseta vall d'Almadrà

Cova d'en Durí, S'Arenal

Camí de ses forques

Aquesta designació fa referència a causa de que era el lloc a on eren exposats els cossos dels bandejats executats. A Selva hi ha un camí que du aquest nom i es té referència de l'execució del Bandejat cara d'Àngel 1639.

Entre Santa Maria i Consell, a la partió dels dos termes també trobem aquest nom. Per Alcúdia també es té catalogat aquest nom al igual que a Santa Margalida. Mossèn Antoni Rubí en la seva obra *La vila* abans del 1925 comenta que el camí des Puritxol se l'anomenava el camí de ses forques.⁹⁶

El puig de ses forques

En el terme d'Alaró en el camí antic del raiguer cap a Santa Maria. Estava en terres de la possessió sa Teulera Vella,⁹⁷ propietat del virrei i a més centre de la inquisició en la zona. Les cases sempre han tingut mala fama, s'hi troba un pou, ara cegat, amb travesses de ferro per a tirar a dins els jutjats i provocar-li ferides mortals (mon pare assegura que ha vist el pou en qüestió) i a més durant unes reformes el passat segle XX es trobà un fossar.

⁹⁶ DOMINGO, A. SALES, P. (2013). *Homes infames*, pàg 90.

⁹⁷ SASTRE, RAYÓ, G. ORDINES, MARÍ, A. (1979). *ALARÓ. Aspectes històrics costums i tradicions*. Ed. Ajuntament d'Alaró.

5. Itineraris

El currículum contempla en les orientacions metodològiques, les sortides culturals a l'exterior com a un recurs per conèixer la realitat cultural i històrica de la nostra comunitat.⁹⁸

Els següents itineraris es basen en distints objectius del Currículum de Primària⁹⁹: conèixer les característiques socials i culturals de la nostra comunitat, participar en activitats en grup i desenvolupar un comportament responsable, comprendre i respectar la diversitat social, l'entorn... Amb altres concrets implícits en el propi itinerari i les fitxes d'observació: l'activitat agrícola del cultiu de l'olivera, la ramaderia vinculada a les accions que els bandolers i bandejats solien cometre en les possessions de muntanya i experimentar les sensacions que els camins en aporten per a entendre el medi a on es desenvolupaven. Ampliar els coneixements mitjançant l'observació directa de l'entorn. Assolir coneixements històrics, els processos industrials de l'oli, amb una terminologia bàsica del aparells i de la recol·lecció. Comprendre, gaudir i respectar l'entorn natural i conèixer la seva toponímia... ens pot ajudar a consolidar les competències¹⁰⁰ de l'alumne i assolir els objectius específics del bloc de les Ciències i Socials.

Aquests itineraris són preferibles per alumnes de segon cicle de primària, cinquè o sisè curs, ja que són etapes més llargues que dificultoses. Es poden adaptar segons el grup i el temps de què disposi el curs per a fer la sortida. Per exemple l'itinerari 2 es pot fer només d'un sentit, anada a Orient o tornada a Los Damunts.

Igualment es pot fer en l'itinerari 1 ja que un autocar ens pot deixar davant la possessió de Solleric. Es poden adaptar al grup i a la programació d'Aula. Les fitxes d'observació estan dissenyades per treballar durant la sortida afegint unes altres tasques més reflexives després d'aquesta. És cerca un aproximació de la figura del bandejat i la seva relació en la producció d'oliva. *Rotget* és conegut per estar sempre a la vora de les oliveres. Durant la sortida es pot explicar la relació entre els bandolers i la vigilància de la recol·lecció de l'oliva i la seva vinculació amb les possessions. I no només com agents

⁹⁸ Decret 32/2014, de juliol, pel qual s'estableix el *Currículum de l'Educació Primària a les illes Balears* de. BOIB núm 97 de 19 de juliol. Currículum de les Illes Balears . Àrea Ciències Socials, pàg 3.

⁹⁹ Vegi's el *Currículum de les Illes Balears 32/12. Àrea de les Ciències Socials*. Objectius específics, pàg 8-9.

¹⁰⁰ Competència en comunicació, Competència matemàtica i en ciència i tecnologia, Competència digital, Competències social i cíviques, Sentit d'iniciativa i esperit emprenedor, Consciència i expressions culturals, Aprendre a aprendre.

destructor de les collites o el furt de l'oli. Recordar, que fins fa molt poc en el temps, aquests camins han estat emprats per milers de jornalers i jornaleres per anar a treballar a les muntanyes, malgrat avui dia aquestes vies siguin emprats com a rutes turístiques.

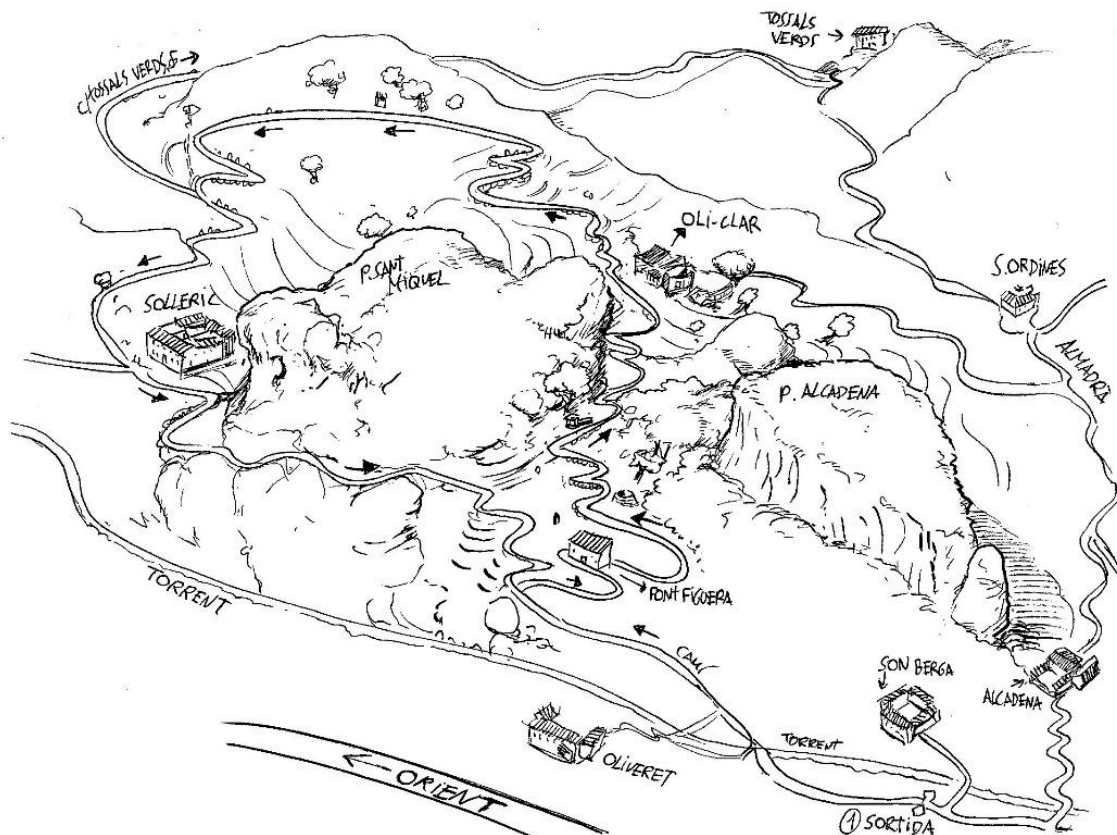
També podem relacionar i estructurar activitats amb les Rondalles que fan referència als bandolers, es poden dramatitzar, llegir, representar, fer un còmic...

Per altra part ses pot generar distintes activitats a dins l'escola, tan prèvies com posteriors per iniciar als infants sobre el que veurem i sobretot, perquè ho visitarem. Així podran establir connexions entre la matèria intel·lectual i la física i sensorial. A més la Serra de Tramuntana en aquests paratges és imponent i formosa. Això pot aportar estímuls i coneixements, sobretot a alumnes que no disposin a la vora de les seves llars, espais verds, garriga o parcs naturals.

1. Ruta d'en Rotget (Oli-Clar/Solleric).

Lloc: Alaró **Temps aproximat:** 3hores.

Material: sabates esportives, gorra o capell si fa sol, berenar, aigua, quadernet i llapis.

Aquesta ruta comença pel camí de s'Olivaret direcció Solleric Tossals verds.

El camí està empedrat i és de fàcil accés. L'interès paisatgístic és notable. El camí passa per la vessant occidental del puig d'Alcadena entre aquest i el Castell d'Alaró.

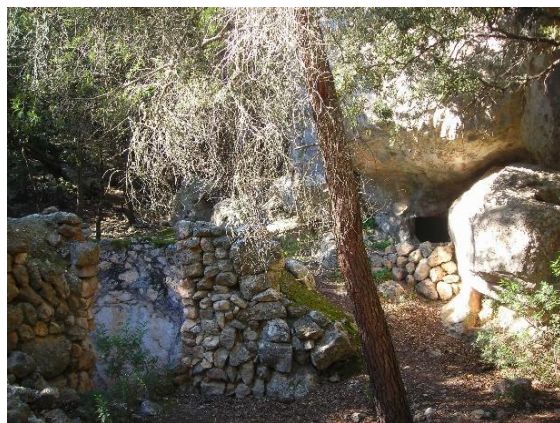
El camí comença amb una pista de terra envoltada de garrovers i oliveres. Passada la primera barrera, (15minuts) creuem el torrent de Solleric.

Possessió de S'Oliveret¹⁰¹.

Aquesta possessió ara és un agroturisme. Les cases durant els anys noranta del passat segle i principis del XXI estaven abandonades. Es troba entre les cases de la Font figuera i el Torrent de Solleric. L'any 1312 es té constància que perteneixien a Pere de Centelles, procurador del vescomte de Bearn, aquest segregà Solleric i fundà s'Olivaret.

L'any 1578 perteneixia a la família Muntaner. Es té constància que ja tenia cases tafona i sementers per a conrear llegums. L'any 1671 era de l'honor de Mateu Muntaner. En el segle XVII, en època de Rotget 1712, la possessió tenia 112 ovelles i tafona, aquesta va esser remodelada l'any 1762, i es pot veure la inscripció en els arcs dels graners de la tafona. A partir d'aquest moment l'ascensió es constant i suau.

Cases de la Font figuera. 15 minuts.

Típica vivenda de muntanya d'una sola planta i amb els sestadors incorporats a l'estructura de la casa. Avui dia és tancada i emprada pels caçadors. És interessant l'antic sistema d'aigües, avui dia desdibuixat i brut de batzers, que passa per darrera la construcció. El camí que puja darrera les cases és un camí de Carro al principi que s'anirà tornant estret. Passarem per diversos forns de calç, barraques de carboners, eres, sitges i forns de pa.

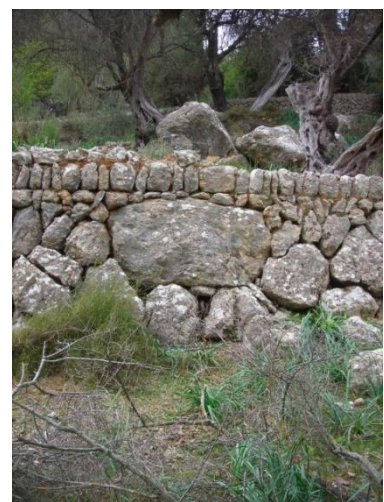
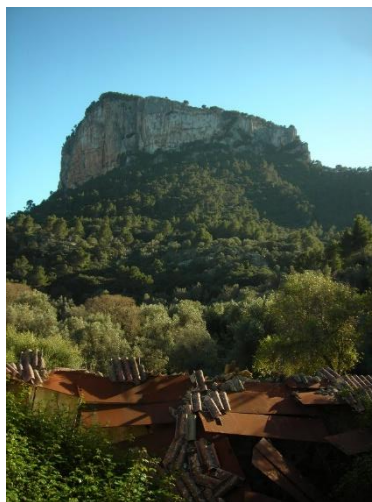
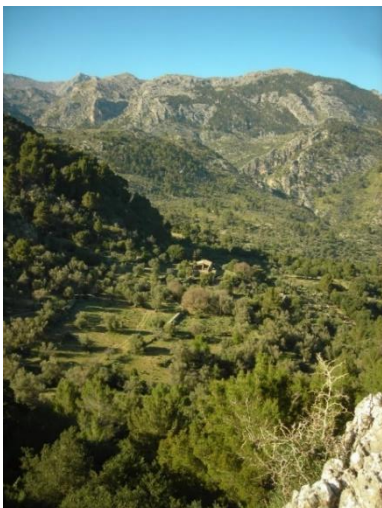
¹⁰¹ *Gran Enciclopèdia de Mallorca.* (1989). Tom 12, pàg 58.

La vegetació és clarament de muntanya: alzines, pins, mates i carritxeres, arboceres, aritges, xiprells, romagueres... L'ascensió durà uns 15/20 minuts baix la tupida massa forestal, a on les oliveres i garrovers són ofegats pels arbres salvatges que reclamen el seu espai primigeni. En un comellar on hi ha una planícia i el bosc s'aclareix trobem es pou de font figuera i el seu frondós plataner.

Aquesta font segurament apagà la set més d'una vegada a Rotget, ja que un poc més a dalt d'aquest punt hi ha un camí de Carboner que s'enfila en els peus del puig d'Alcadena en direcció a la possessió

homònima. Probablement un de tants camins que esboldregats i bruts per les forces naturals de la muntanya, es fan difícil de seguir avui dia. El seu tram practicable és d'un quilòmetre i mig i després es confon entre enderroc i pins caiguts que es fa difícil localitzar la seva continuïtat i a més és perillós. Continuarem pel camí ample de pujada baix les ombres del bosc

Uns déu minuts després estem al pas d'oli-clar, que passa per dins un espès alzinar. Pel camí trobem forns de calç i forns de pa en un estat impecable. Un poc després, sortint de l'alzinar, ja arribem a les terres d'Oli-Clar, dalt del pujol de can Xirgo.

La vista de la Serra és espectacular i a més la posició baix les faldes del puig d'Alcadena i les vistes de la seva cara de Tramuntana són impressionants. L'olivar, aquí es clar i ben cuidat, amb alguns exemplars molt vells i amb una gran infraestructura de marjades, algunes d'elles dignes de consideració per l'envergadura de les seves pedres. Aquest seria un bon moment per a explicar la història de Rotget i els seus amagatalls i secrets que tenia arreu dels olivars.

Aquí i allà es veuen xots pasturant lliurement per la finca i el so dels picarols i l'ambient, certament formós i tràgic, és molt suggeridor. Arribant cap a les cases es poden veure *torrentons* i afluents que davallen per la vall i les canalitzacions del torrent. És una bona mostra d'enginyeria de muntanya

Cases d'Oli-Clar¹⁰²

Les cases estan en procés de ruïna però encara ara podem detectar elements que ens parlen de la indústria de l'oli i la perillositat en què segurament es veren immersos els residents i treballadors.

Oli-Clar es troba al Clot d'Almedrà entre el pujol de can Xirgo, el puig de Sant Miquel i can Pendengo, als peus de la massa de roca juràssica del puig d'Alcadena, que com el cap d'un tità, sembla vigilar tota la vall

L'any 1563 era propietari el mercader Gregori Reus i ja es té documentada un celler, tafona i les cases. A més tenia una guarda d'unes 400 ovelles, fet que provocaria

¹⁰² La informació és de la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. (1989). Tom 12, pàg 51.

l'acarnissament de bestiar per part del bandolers. Per això i a causa dels constants atacs fou proveïda per la seva defensa d'arcabussos i ballestes.

Durant el segle XVII encara era del llinatge; el senyor era Pere Antoni Reus. L'any 1646 era administrada per Mateu Reus (concorda amb el nom de Rotget) i fou cedida la possessió a Miquel Reus per a guardar les ovelles. L'any 1667 pertanyia a Marc Vallés i a la seva esposa Catalina Reus. L'any 1694 era de Senyor Miquel Reus de Solleric i Vallés.

En el segle XVIII encara era de la família Reus i és l'època en que Rotget feu aparició a les històries locals. Avui dia Oli-Clar forma part dels terrenys la Possessió de Solleric. Fins fa poc l'accés a la finca era vedat.

La meva padrina jove (1932) durant els anys quaranta i cinquanta anà a collir oliva a la possessió, curiosament ella també nom Catalina Reus, com la propietària del segle XVII. Em parlà de que la tafona encara era activa i en ús i com feien el camí tan a peu com en carro a diari.

S'ha de destacar l'arquitectura dels *sestadors* fets amb pedres ciclòpies, amb unes finestres estretes que semblen dissenyades per a disparar des de l'interior. Arquitectònicament aquest sestador és únic i fet amb molta cura, les parets s'aguanten perfectament i tenen una gruixa considerable, és una autèntica mostra, molt original, de tècnica en pedra en sec.

La tafona, avui dia en estat de ruïna, encara conserva els elements característics; una gran pica per a *esportinar* de material conglomerat (carnioles; pedres aconglomerades de còdols arrodonits popularment nomenades *avellanades*), basta i de difícil fabricació ja que es tracta d'un material dur i imprevisible a l'hora de treballar.

També conserva sa *Quintana*, es *Trull* i ses *Cuixeres*. Al fons hi podem trobar els cubs per a guardar l'oli.

És interessant el sistema hidràulic de canals de test que discorre per les parets i que forma part de tot el circuit hidràulic que les cases disposaven.

La part amb més bon estat de tota la tafona és la botiga. El portal d'accés als *Cubs* de decantació de l'oli és molt antic. A l'interior hi ha els cubs de pedra calcària que encara conserven les tapes i certs estris.

Darrera la tafona s'hi poden entreveure, entre les runes i les herbes que se l'estan empassolant, habitacions diverses, amb una tècnica mixta de paret seca, i a trams amb morter de calç, que semblen més antigues que la resta de la construcció. Es poden entreveure dos arcs de mig punt baix la tupida massa del abatzers i ullastres

Les cases, avui en estat de degradació, tenen el portal orientat cap a tramuntana i amb restes d'unes

fustes per a parral. Conserven alguns elements originals d'èpoques pretèrites, com la pica de la cuina avui esfondrada, l'empedrat de l'entrada i cert rebosts amb un regust d'una època passada. La meitat del primer pis de la casa ha passat per ull.

Les habitacions que resten, tenen petits detalls arquitectònics molt antics, com unes mènsules en els caires de l'habitació. La casa pairal, va esser víctima d'un reforma interior desafortunada, ja que empraren tècniques constructives dels anys setanta que segurament les parets no resitiren. La teulada és d'aquesta època, amb bigues de formigó i travesseres.

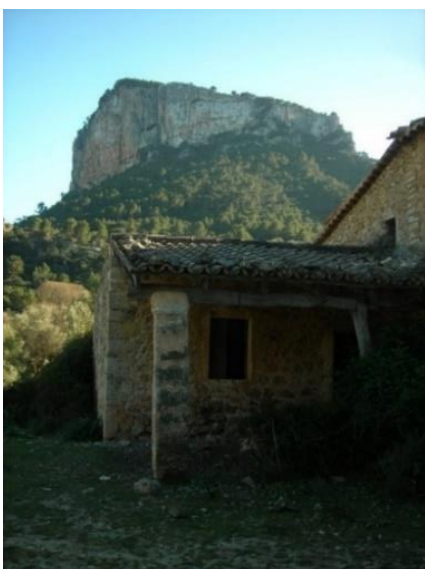
Com a curiositat a observar, es poden veure els forats al portal del *Bast* o *Travador* de la porta que devia esser d'unes dimensions considerables. Tenint en comte que era un lloc poc protegit dels atacs dels bandolers no ens ha d'estranyar que la porta fos reforçada.

La finca té la Font d'oli clar i les dues Fonts de l'Hort d'Oli-Clar. Les cases aprofitaven el cabal de les torrenteres i afluent del comellar per a omplir els safareig i aljubs que té a la part de ponent. Tot un seguit de canalitzacions baixen de la muntanya en la vessant de tramuntana. Annexades a la casa principal es veu un cassetó amb porxada, vora un gran esboldrec de l'edifici.

A l'interior es pot veure encara un gran pica de test vitrificat, al cantó de tramuntana, i un sistema de canalització d'aigües. Sembla esser una caseta per a fer bugada o una cuina. En el perímetre de la clastra hi ha un gran lledoner i les vistes són balsàmiques; es veu tot el puig de Massanella, Tossals verds, el comellar de Biniaroi... Abaix les taques blanquinoses de Son Ordines i les cases d'Almadrà.

Pel camí ample que es troba al costat de les cases partirem cap a Solleric. Aquest tram de camí de carro és molt amable i ample.

El paisatge esta farcit de d'oliveres ben cuidades que ens transporten a l'època dels bandolers i bandejats i podem entreveure la importància que aquest cultiu tenia a la Serra de Tramuntana. A mà dreta en primer pla podem veure el puig de s'Olivera

Morisca, evocador nom d'un puig rocallós retallat de marjades i oliveres turmentades.

El camí passa per un parell de fonts de mina i abeuradors.

El camí arriba al planícia del puig de Sant Miquel a on les vistes del Castell d'Alaró, sa Talaia i el Penyal d'Honor omplen l'horitzó. Passat la planícia i en un dels revolts toparem amb un sistema de canalització, amb abeuradors, aprofitant els afluent del torrent de Solleric que baixen de les muntanyes.

Les cases de Solleric.¹⁰³ es troben envoltades d'olivars, muntanyes i verdor. Es situa de front de Penyal des Corbs, s'Olivera Morisca i als peus del puig de Sant Miquel.

En el temps de la dominació musulmana la possessió o llogaret es deia *Xular*, després de la conquesta ja es tenen referències del repartiment són de l'any 1232 que fou adjudicada a Pere de Centelles, durant el decurs d'aquest segle passà a propietat de Pere Guitard. Ja en plena efervescència del bandolerisme trobem a un Miquel Reus 1598 com a propietari. Aquí podem veure la relació dels Reus d'Oli-Clar amb els de Solleric. *Rotget*, essent Reus de llinatge, podríem aventurar-nos a afirmar que probablement trobés aixopluc en aquestes terres durant les seves persecucions de la justícia.¹⁰⁴ En aquesta època la casa ja disposava de tafona i celler. No es pot obviar la profunda relació que hi havia entre la producció d'oli i el bandolerisme durant els segles precedents, cosa que segurament marcà el tarannà de *Rotget* i les seves habilitats d'escapar-se per les muntanyes.

¹⁰³ La informació de la història de la possessió s'ha consultada a la *Gran enciclopèdia de Mallorca* (1989) Tom 17 pàg 23.

¹⁰⁴ D. Juan de Acuña Capità General de Mallorca, explicà en un informe al seu successor (1721) "... pero en la naturaleza y terreno del país hay gran disposición para que abunden los ladrones y forajidos, y han hecho como costumbre los mallorquines de la parte foránea la pusilanimidad y temores para no oponérseles ni resisitirles, diciendo tal vez que por miedo se ven necesitados a acogerlos y sustentarlos, disculpa que ya no conviene admitirles". PLANAS ROSSELLÓ, A. CAIMARI CALAFAT, B. (2006). *Botlletí de la Societat Arqueològica lul·liana*. nº 62, pàg 97.

La família Reus de Solleric l'any 1623 contava amb 510 ovelles i més de cent quintars d'oli de tafona, era una de les més importants de l'illa. L'any 1667, després de la gran batuda contra els bandolers i bandejats, trobem que la propietària era la mateixa que les possessions d'Oli-Clar; Catalina Reus. Ja en el segle XVIII pertanyia a Marc Reus Vallès. El camí passa per la vora de les majestuoses cases de Solleric. Aquesta possessió ha tingut moltes remodelacions al llarg del temps, les cases denoten magnificència i poder. A l'interior hi ha una gran col·lecció de quadres del segle XVII-XVIII. La possessió està rodejada de fonts: Font Figuera, Font des Frevesol, Font de sa gruta. Sa Font blanca, Font des Verro, Sa Font des Pla d'orient, Sa Font des Pi...

Durant el passat segle fins als anys setanta, moltíssima gent treballava llogada a Solleric (més de seixanta persones) amb un intens cultiu de l'olivera, fins i tot es descriu que a l'hivern pareixia un poble.¹⁰⁵ Durant la recol·lecció podien formar-se estols de 300 persones llogades per recollir l'oliva. La tafona va estar activa fins a principi dels anys vuitanta.

Just a la vora del camí hi podem trobar una estàtua de un lleó, possiblement d'època islàmica.

La producció d'oli de Solleric era de les més importants de l'illa, contava en el segle XIX, segons la descripció de l'Arxiduc en *Die Balearen*, de dues tafones de dues bigues cadacuna. Aquestes consten de remodelacions i mecanitzacions que són tota una lliçó d'enginy industrial del segle XIX principis del XX. Avui dia es té la possibilitat de pernoctar a les cases dels donats o els majorals, que han estat reformades per a rebre visites.

¹⁰⁵ SASTRE RAYÓ, G. ORDINES MARÍ, A. (1979). *Alaró, aspectes històrics i costums*. Ajuntament d'Alaró, pàg 181.

El camí ample rodeja les cases es dirigeix, ja amb rumb de tornada cap a les cases de Font figuera, deixant el torrent a la dreta, empetitint-se cada vegada més i amb els penyals blanquinosos de l'*Orengar* del Castell d'Alaró que amenaçant, es retalla en el cel. Als seus peus es pot veure la carretera actual que es comunica amb Orient, ràpida i renouera. El torrent tremola als peus del nostre camí. Segurament en aquest camí passaren les partides d'homes enrolats per a la gran cacera de bandejats de l'any 1717¹⁰⁶ de la qual Rotget escapà, i probablement d'aquí li ve el *fullet*, la gran capacitat d'esvair-se per paranys abruptes i frondosos comellars de la Serra. Solleric ja era una possessió important en producció d'oli i la relació bandolers-oli i mercat negre o contraban és evident.

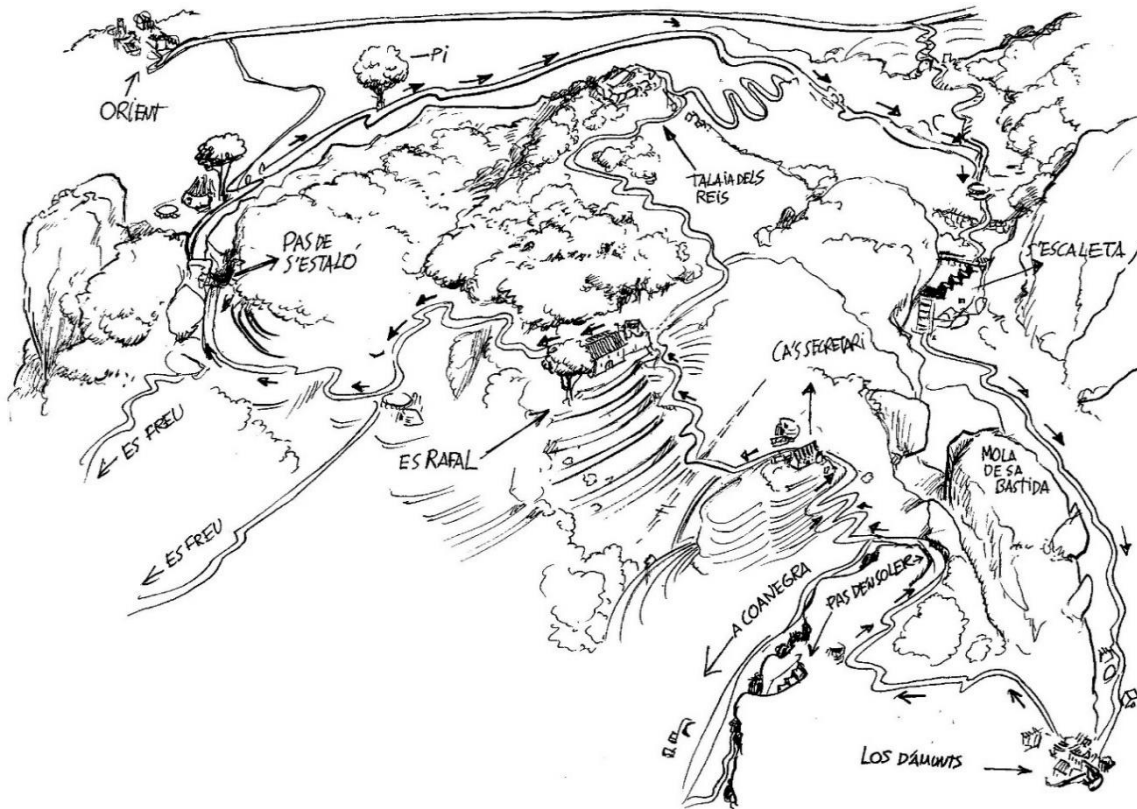
Segurament també les hosts de pagesos *alçats* durant l'Aixecament Forà comandats per Simó Ballester baixaren per aquest camí cap el pla, després d'atacar i saquejar la possessió que era de la propietat del Síndic Forà Guillem Palou de Coma-sema, com a represàlia per desavinences polítiques.¹⁰⁷

Passat uns quinze minuts tornem a passar vora les cases de la Font figuera, just quasi en el darrer revolt, podem veure una pica i abeurador. El camí de tornada és una pendent de baixada constant, amb desnivells ocasionals però de fàcil recorregut.

¹⁰⁶ Aquesta gran cacera és la darrera que es té documentada. Era un intent de desarticular la resistència austracista vinculada al bandolerisme, bandejant a tot aquell qui portés armes. El responsable de l'operació fou Juan de Acuña, marqués de Casafuerte que informà: *Sólo quedan en Campaña Matheo Reus alias el Roget y Pedro Pons alias Sorboi reconocidos y famosos: El primero por sus atrocidades que obligaron a condenarle a muerte en rebeldía y a pregonarle, ofreciendo una cantidad a quien le tragese vivo o muerto. - Y el segundo por el uso de armas prohibidas y por contrabandista, no habiéndose capturar ni logrado que cayesen en los lazos que se les han armado, sino que andan de monte en monte y de caverna en caverna hasta que V. los asegure, que bien será menester para que no inciten a otros a que les sigan.* Pregó 12 de Setembre de 1721, publicat per CAPÓ, VILLALONGA, J. (1987). *Història de Lloseta*, Tom III. Palma, pàg 289-291. En la recerca comandada pel Brigadier Don Manuel Osorno l'any 1717, participaren 300 infants i 100 dragons. CAMPANER, A. (1881). *Cronicón mayoriscense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800.* pàg 515-516. PLANAS ROSSELÓ, B. CAIMANRI CALAFAT, B. (2006) *Una relación privada del marqués de Casa Fuerte a su sucesor en la Capitanía General de Mallorca 1721*, Societat arqueològica lu-liana. pàg 69 -113.

¹⁰⁷ MORRO VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjans de segle XV. El Sindicat i l'Alçament forà.* Documenta balear. col. Arbre de mar. Palma, pàg 326. La host inicial estava formada per mil cinc-cents homes, tot un exèrcit camperol per a lluitar contra unes forces contrarevolucionaris acampades a Bunyola. Guillem Palou durant quatre mesos es refugià a causa del perill i s'amagava errabund sense que ningú l'ajudés.

2. Rutes de la colla de Sóller i de Selva. (Coanegra-Orient-Alaró) Pas d'en Soler.

El següent itinerari és preferible fer-ho per primavera o tardor, a causa de que l'ascensió pot esser dura. **Duració:** 4 hores

Los damunts pas d'en Soler Partint de Los Damunts i del carrer de son Borràs i sense perdre el camí principal, ens enfilem cap a les muntanyes passant pels costat de ponent de la Mola de sa Bastida. Uns vint minuts d'ascensió per una pista cimentada i vorejat un gran forn de calç, arribarem al que s'anomena el pas d'en Soler. Aquest té el nom d'un bandejat que segons diu la llegenda s'amagà durant anys en el campanar de l'església de Santamaria

Emperò el **pas d'en Soler** el bandejat és un altre. Seguint la cresta del puig des clot des Guix arribarem a trobar un pas semi-artificial que davalla cap el clot des Guix direcció

a les cases de Son Roig dins Coanegra. Sembla un pas adaptat; té uns graons alts i un camí, remarcats per pedres, molt antic i romput a fragments. En tota la vessant dels penyals hi ha nombroses balmes, refugis paredats, i cleves. Moltes restes d'activitat humana, eres, sitges, barraques i tot una xarxa de caminóis que sovint són ofegats per

la vegetació. Són camins empinatats i aspres en molts casos no aptes per a bísties i alguns d'ells tenen sortides ràpides cap a Los Damunts. Hi podem trobar tres fonts: del Mul, de sa Perdiu d'Or i de sa Comunera.

Seguint la pista ample pujarem cap a les cases del Secretari, el propietari ha deixat un portell per a permetre l'accés a excursionistes. En un moment donat, en arribar a les cases del *Ca's Secretari*, que són del segle XIX, enfilarem un caminói que puja direcció al Rafal. Pel camí veurem la *font del poll* que en tot l'hivern i part de primavera du aigua bona

El Rafal¹⁰⁸ és una possessió que es troba en un alt i pla del terme d'Alaró direcció N.O del terme a la cruïlla de Santa Maria (Coanegra), Bunyola i Alaró. Està documentada d'ençà l'any 1396 i pertanyia a Antoni Guillemons. En aquell temps ja contava amb les cases i l'activitat econòmica es basava en el cultiu de oliveres i conreu de cereals. Sembla que el pas del temps no ha canviat la fesomia dels voltants de la casa, avui dia encara es sembren llegum i ordi per a les pastures.

Les cases, molt antigues en semi-runes, són objecte de reformes parcials i no massa respectuoses. Ara són refugi de caçadors i aficionats i no es pot accedir a la clastra amb el seu gran pi (aquest es pot distingir de molt lluny, fins i tot de l'altra punta de l'illa).

¹⁰⁸ *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. (1989). Vol. 14. Pàg 51 Mallorca: Promomallorca. Un Rafal és una casa amb una porció de terra no molt gran. A Mallorca molts dels rafals són d'època islàmica.

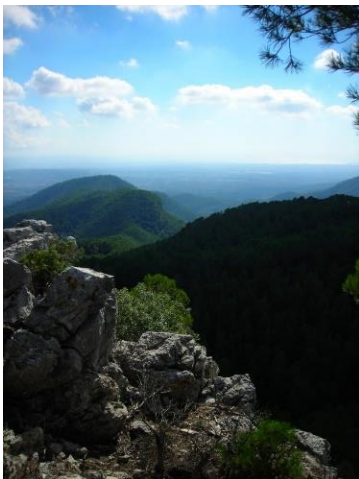
Per la part de Tramuntana, les cases consten de cinc contraforts i es troben en avançat estat de degradació. A l'interior es poden veure les tècniques

de construcció tradicionals; parets gruixades d'uns 80-100 cm fetes amb pedres i terra. Lloses vertical de separació de les cambres i restes de la teulada. Darrera aquesta part de la casa hi ha els sestadors que estaven comunicats amb la planta noble de la possessió.

La façana sembla remodelada en el segle XIX. En el seu interior es veuen reformes poc respectuoses amb l'antiguitat de la construcció.

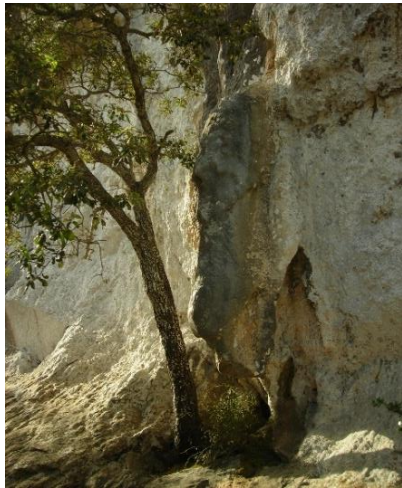
Els boscos que rodegen la possessió van alternant alzinar i pinar. Continuarem el camí de darrere les cases que al principi és ample, que ens durà cap el pas de l'Estaló i la vall d'Orient.

Durant el camí i per la part de ponent, malgrat avui dia estiguin desdibuixats i fets malbé, hi ha diversos camins que baixen cap a Coanegra. La vista de les muntanyes de Coanegra i la Comuna són espectaculars i mostren la gran amplitud i frondositat de la serralada. Al fons veiem les torres d'Alfàbia, les vistes d'aquí dalt són grandioses. Veient la gran i tupida massa forestal no ens pot estranyar que els bandolers i bandejats poguessin fer servir la Serra com a refugi.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Com és el cas de la família Jaume de Coanegra. Aquesta família pagesa s'enriquí amb la ramaderia i els cultius, tenien les cases i el molí de sa Font (actual son Pou) i moltes propietats per la vall de Coanegra. Onofre Jaume (conco) agermanat, va esser bandejat i s'amagà a l'avenc de Son Pou durant l'any 1521... (es trobà una inscripció a dins l'Avenc l'any 1797 segons una nota del Paborde Jaume). Onofre fugí cap el pla però fou traït per un familiar seu i executat a Montuïri. La família Jaume hagué de pagar les mutes per agermanats. El seu nebot Onofre Jaume, fou bandejat per resistència a l'autoritat i es refugià a les muntanyes fins que l'any 1566 el facultaren per a perseguir altres bandejats fins l'any 1576. És el desarticulador de la colla de *Tort Amengual*. Vegi's JOSEP CAPÓ, J. (1980). *La vila de Santa Maria del Camí*. Vol 1.

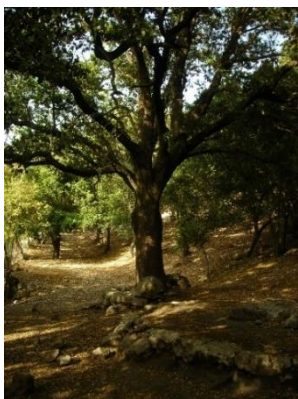
Es Rafal-Orient. El *pas de 'estaló*: deu al seu nom a un estaló o degotís que hi ha una vegada passat l'entreforc. En aquest punt es pot triar; anar al Salt del Freu, cap a Sant maria, Honor i Bunyola o, per la vessant de Tramuntana, baixar cap al bosc de Son Palou i Orient. A la dreta del pas hi ha un cim rocallós anomenat es *Castellot*. Aquest com un castell roquer, només té accés per part de ponent. Al cim s'hi troben restes d'una construcció talaiòtica o post-talaiòtica que sembla vigilar aquest pas. Aquest monument

està relacionat amb altres construccions megalítiques que s'escampen per tota la vall com la de Son Palou, (enfrent del pas de s'Estaló), la Talaia dels Reis i Coma-sema.¹¹⁰

S'Estaló -Orient-s'Escaleta.

Continuant pel camí de carro baixarem fins a passar a la vora d'una sitja i Barraca en bon estat de conservació. Un poc més avall i davant un portal de carro hi ha una alzina amb un banc de pedra, seguirem el camí direcció a l'Escaleta

La pujada dura uns vint minuts i, sempre a dins el bosc d'Alzines, algunes d'elles grandioses. A l'escaleta, que és un alt i pla que separa la

Vall d'Orient de l'Estret del torrent de les Artigues, es com un petit poble de carboners,

¹¹⁰ ARAMBURU-ZABALA HIGUERA, J. (1998) *El patrón de asentamiento de la cultura Talayótica de Mallorca*. Ed. El Tall. En aquesta obra l'autor parla de les relacions entre monuments i la seva disposició espacial sempre relacionant-se entre ells. S'anomenen polígons de *Thiessen*. Pàg 180.

hi ha moltes eres i sitges al voltant i moltes barraques en distints graus de destrucció. Aquí hi ha distints camins, un cap al Castell d'Alaró, que està en desús, un altre que baixa per les canalitzacions fins a Orient i l'altre que va direcció a Los Damunt. L'altra opció es pujar a la talaia dels reis, a on es troben restes megalítics, i tornar per a finca del Rafal, emperò pot ésser una ascensió dura

S'Escaleta- Los Damunts.

Aquest camí ha estat utilitzat pels veïns de los damunt per anar a treballar a Orient fins als anys 60 del segle XX quan es projectà l'actual carretera que va a Orient. Ara aquesta antiga via de comunicació és emprada pels excursionistes i qualche veïnat que tingui una caseta pels voltants. En tot l'estret i enfilades a les faltes dels penyals, es poden veure casetes, algunes empotrades a la roca i restes, molt amagades, d'un casa gran que els més vells

l'anomenen *l'ermita* (malgrat no es tingui referència del fet). És un edifici probablement del segle XVI-XVII, per la ceràmica observada. Actualment en runes podria ésser el refugi ideal d'un bandejat, ja que només es pot veure si l'observador es troba enfilat a les muntanyes.

A vorera del camí, ja arribant al nucli poblacional, trobarem el *Qanat* de les Artigues d'època islàmica i la possessió homònima. Més avant trobarem el Moli dels Horts, una torre molí remodelada durant el pas dels segles que és part d'una infraestructura hidràulica que donava aigua a deu molins que hi havia al poble.¹¹¹ Al igual que a la Vall de Bunyola i Coanegra, el torrent vertebrava tot un sistema d'irrigació i aprofitament de la força de l'aigua. Els molins d'Alaró estaven documentats d'ençà el segle XIII.

Seguint el torrent de na Marranxa arribarem a Los Damunts, fi del trajecte.

¹¹¹ KIRCHNER, HELENA. (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. UIB. Palma, pàg 279-328.

CONCLUSIONS:

El tema del Bandolerisme i els bandejats encara ara estan en un procés de investigació. Si per una part els historiadors han encetat la recerca d'unes figures temudes, difícils, aventureres, dures, però que són part indiscutible de la nostra història, en l'àmbit de l'educació hi ha un gran buit. Hem de generar recursos per afrontar les temàtiques més dures de la història. El bandolerisme es pot entendre com a una manera de viure, amb els seus reglaments interns, les seves jerarquies, els seus odis i els seus anhels. La lluita que durant segles patí Mallorca afectà en extensió a tota la societat. El poble mallorquí d'aquella època vivia amb por i valentia, amb esperança i gana, amb un profund malestar interior i misèria econòmica i humana. A les rondalles quasi sempre trobem la fam, l'ingeni, l'amor i la mort com a eixos de la història. Tot un contrast amb la Mallorca del segle XXI, cada vegada més plena i exhaurida, rica i declinada cap a l'ostentació i el silenci. Encara perviu la idea utòpica de que a les illes sempre s'ha viscut amb abundància i comoditat bucòlica. El paisatge certament ho és, però han estat un decorat de vertaderes tragèdies humanes i aventures dignes d'una novel·la. Sistemàticament durant més de set-cents anys, hi ha hagut dues mentalitats oposades, dues parcialitats, dues maneres d'entendre el món. Recordem les guerres europees del passat segle XX, la Guerra Civil, les revolucions... La tolerància i el respecte, el diàleg i la comprensió són els pilars fonamentals per a formar bones persones competents, empàtiques i sensibles.

Els mestres hem de prevenir a les generacions futures que l'home pot ésser bo però també dolent. Hem de fer entendre que l'ànsia de poder, la corrupció, la injustícia i la violència, són l'estigma d'un societat avocada a la seva pèrdua de valors cívics, morals i humans. Vivim en un món molt calent, amb un sistema econòmic, *mà major*, capaç de reinventar noves fórmules per a perpetuar-se eternament. L'èxode és vist com a un mal necessari i l'oportunisme salvatge com a un valor de prestigi. Els futurs ciutadans han d'ésser competents per a saber estructurar una visió crítica. Emprar eines i habilitats per a desenvolupar-se sense perdre la consciència que vivim en democràcia i que l'ésser humà es diferencia per la capacitat de raonar. Sembla avui dia que la societat mediàtica, ja mesclada amb la política, *bandegen* tot aquell i allò que no poden controlar. No es tracta d'atemorir a l'alumne però sí generar-li dubtes que hagi de reflexionar. Don Pere de Santacília (XVII) seria un bon exponent de aquesta dualitat entre la realitat que viu el poble i els poders que actuen fora de la esfera de influència de les castes menys privilegiades. *Un Rei l'ombra*.

Estam en recessió dels drets humans i la tolerància, els mestres tindrem una gran oportunitat de construcció d'un món més igualitari i democràtic si som capaços d'explicar, guiar i fer entendre a l'alumne del món que vivim. El passat ens pot guiar cap a la construcció de valors. La tragèdia del bandolers i bandejats és una lliçó d'ètica.

Les rutes del Bandolers i Bandejats arreu de la Serra poden esdevenir un marc natural immillorable per a comprendre la transformació sostenible i respectuosa del medi per part de l'ésser humà. Es una manera de involucrar els infants a la conservació del patrimoni natural, boscos, plantes, animals... amb altres de gran valor etnològic; barraques, sitges, forns... i poder entendre com es devien sentir tota la gent que creuava les muntanyes en uns camis ple de revolts, perills i misteri. Balsàmics alguns, durs i severos d'altres, aquests foren utilitzats durant segles per les generacions precedents. Si podem fer de l'entorn un tema per a descobrir, comprendre, estudiar, respectar i valorar, podem generar multitud de recursos i coneixements fora de l'aula que poden consolidar el creixement i comprensió del món als més petits àdhuc a la gent adulta.

Les sortides generen una gran quantitat d'estímuls que poden fer reflexionar a l'alumne. Si dissenyem activitats amb uns continguts que puguin esser assequibles podrem aconseguir que l'infant es motivi i s'involucri de manera activa a construir un significat d'allò que aprèn. Sigui simplement conèixer el nom d'un arbre que desconeixia, fins a plantejar-se interrogants que el portin a la reflexió personal.

Generar els continguts nosaltres mateixos, estructurats baix les premisses del currículum, ens pot oferir una visió molt personal dels coneixements que volem que l'alumne aprengui i que l'ajudi a comprendre i estructurar els canvis al llarg del temps del món que l'envolta. Els docents en aquest tasca de disseny i tria de continguts hem d'estar oberts a noves metodologies i no simplement emparar-nos a llibres que es troben en el mercat, malgrat que aquests poden esdevenir un altre recurs a tenir present.

Per altra part els docents no hem de amagar-nos a dins la nostra pròpia pell o closca, com una tortuga, o esquivar els temes que no en sabem molt o que desconeixem. Els mestres al igual que la resta de la societat hem de cercar, raonar, dissenyar i pactar amb la paraula i no amb l'espasa.

6. Bibliografia

- ANTONI, PASCUAL, A. (2011). *Manacor Fets i protagonistes. VI jornades d'estudis locals*. Ajuntament de Manacor. p. 299-316.
- ABELLÀ, I. (2007). *La memoria del bosque. Crónicas de la vieja selva europea. Cultos y culturas, mitos, leyendas y tradiciones*. Ed. integral. Barcelona.
- ARAMBURU, J. GARRIDO, C.SASTRE, V.(1994). *Guia arqueològica de Mallorca*. J.j Olañeta editores. Palma.
- ARAMBURU-ZABALA HIGUERA, J. *El patrón de asentamiento de la cultura Talayótica de Mallorca*.(1998).Ed. El Tall.
- ARÓSTEGUI, J. (2001). *La investigación histórica: teoría y método* Ed. Crítica, Madrid.
- AUTORS DIVERSOS (1992). *Crónicas del Descubrimiento*. Planeta. Barcelona.
- AUTORS DIVERSOS (2008). *30.000 años de historia*. Phaidon Press limited. New York.
- AUTORS DIVERSOS.(2005).XVIII *Jornada d'Antroponímia i Toponímia Selva 2005*. Universitat de les Illes Balears. Coordinadors. Ramon Bassa i Martín, Hermínia Planisi Gili
- AUTORS DIVERSOS.(1984). *Les fonts orals*. UIB.
- AUTORS DIVERSOS (1993). *Espai i temps d'oci a la història*. XI jornades d'estudis locals. IEB. Palma.
- AUTORS DIVERSOS (1989).*Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol. 14. Mallorca: Promomallorca
- BECKET, ELSPETH (2007). *Flora il·lustrada de Mallorca*. Ed.Moll. Palma.
- BONNER,A. (1977).*Plantes de les Balears*. Ed.Moll .Palma.
- BUSQUETS, J. (2003). *Els escenaris de la cultura*. Tripodos. Barcelona.
- CARBONELL, J. (1994). *L'escola entre l'Utopia i la Realitat*. Deu lliçons de Sociologia de l'educació.Vic. Eumo editorial.
- CAMPANER, A. (1881). *Cronicón mayoriscense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*.
- CAPÓ, J. MORRO MARCÈ, M. (2007). *Llegendes i rondalles santamarieres*. Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- CASANOVAS I CAMPS, M. GINARD I FERÓN, D. (2003). *Història de les illes Balears*. Ed. Vicens Vives.
- DOMINGO, A. SALES, P.(2013). *Els homes infames*. ed Tempo. Pollença.

- FERRÀ PONÇ, F. (2003). *Gent de Campanet, veus d'un món perdut. Ajuntament de Campanet*. Col, Pla de tel 7.
- GARCÍA PASTOR, J.(1966). *Rutes amagades de Mallorca*. PM.
- GARDNER H. (1999). *La educación de la mente y el conocimiento de las disciplinas*. Editorial paidos col·lecció transiciones. Barcelona
- GARRIDO, C. ORTEGA, E. *Guia del patrimoni I y II. Recorridos culturales de las Islas Baleares*. Ed turismo cultural.
- GINARD I FERÓN, D. (2016). *Aurora Picornell (1912-1937), De la història al símbol*. Ed Menjavents. Palma.
- GUASP, B. (1973) *Alaró y su castillo*. Imprenta Moderna Lluçmajor.
- JANER MANILA, G. (1984). *Les llegendes de les Terres de Lluc*. Mallorca: Publicacions de Santuari de Lluc, (Il·lustracions de Joan Guerra). P. 16-19.
- JUAN, BORRÀS, P. (2016). *Un idealista en temps de guerra i dictadura. Memòries (1927-1976)*. Ed Lleonard Muntaner.
- KINDER, H. (2006) *Atlas Histórico Mundial, 2 vols.*, Akal/Istmo, Madrid
- KIRCHNER, H. (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayurca: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Universitat de les Illes Balears. Palma.
- KOZYLIN, A. (1990). *La psicologia de Vygotsky*. Alianza editorial. Psicologia minor. Madrid.
- LE SENNE PASCUAL, A. (1981). *Canamunt i Canavall*, ed. Moll. Els treballs i els dies Palma de Mallorca.
- LOPEZ CABALLERO, A. (1999). *Cómo dirigir grupos con eficacia*. Editorial CCS. Madrid.
- MORRO MERCÈ, M. (2018). *Muntanyes de Coanegra*. ed, Documenta Balear.
- MORRO VENY, G. (1997). *Mallorca a mitjans de segle XV. El Sindicat i l'Alçament Forà*. Documenta balear. col. Arbre de mar. Palma.
- MULET, B. (1999). *Els conceptes bàsics per a la Sociologia*. A.MULET,B. Societat i educació. Una interpretació Sociològica. Palma: Universitat de les illes Balears.
- MURPHY, J. (2011): *Más de 100 ideas para enseñar historia*. Primaria y secundaria. Sèrie Didàctica Ciències Socials, Col. Graó General, Ed. Graó, Barcelona.
- ORDINES I MARCÉ, G. (1995). *Els forns de calç a Santa Maria del Camí*. Edicions de l'ajuntament de Santa Maria del Camí.
- RICHMOND. P,G (1970). *Introducción a Piaget* editorial Fundamentos. Madrid.

PLANAS ROSSELÓ, B. CAIMANRI CALAFAT, B. (2006) *Una relació privada del marquès de Casa Fuerte a su sucesor en la Capítania General de mallorca 1721*, Societat arqueològica lu·liana. pág 69 -113.

SANTROCK, JOHN W. (2009). *Psicologia de la educació*. Ed Mc Grawhill .Barcelona

SASTRE RAYÓ, G. ORDINES MARÍ, A.(1979). *Alaró, aspectes històrics i costums*. Ajuntament d'Alaró.

SASTRE, J. SASTRE, V.(2003). *Mallorca vora mar. Marines de Tramuntana*. J.J.Olañeta editor. Ed. La foradada.

SERRA BARCELÓ, J. (1982) *Delinqüència a Mallorca en el segle XVII (1613-1619)* .B.S.A.L. Tom XLIII.

SERRA I BARCELÓ, J. (1991). *Bandolerisme i Reial Audiència. El Procés de la reial audiència contra Msn Albanell*. pàg.219-252. Palma.

SERRA I BARCELÓ, J. (1997). *El Bandolers a Mallorca s.(XVI-XVII)*. El Tall. Palma.

SERRA I BARCELÓ, J. (1994). *El bandolerisme del Barroc: alguns punts de partida*. BSAL 50,pàg 219-252.

SERRA I BARCELÓ, J. (1991). *Bandolerisme i Reial Audiència. El Procés de la reial audiència contra Msn Albanell*. pàg. 219-252. Palma

SERRA I BARCELÓ, J. (2000). *Bandolerisme post-agermanat*. Mayurca, 26. pàg 73-97. Palma.

SERRA I BARCELÓ, J. (2001). *Pau Casesnoves i les Germanies a Inca*. Documenta Balear. Palma.

SERVERA, J. (2004). *Geomorfologia de les illes Balears*. Ed documenta balear. Palma.

SIMONET I CLAR, J. (2004). *Carboners i traginers a Alaró (El món del carbó)*. Ajuntament d'Alaró, Consell de Mallorca. Col·lecció manyoc, temes d'Alaró.

TARBUCK Y LUTGENS.(2000). *Ciencias de la Tierra una introducción a la Geologia Física*. Pearson educació. Madrid.

VALERÓ I MARTÍ, G.(1993). *Camins i paisatges*. Jj de Olañeta. Editor.PM.

VAQUER BENNASSAR, O. (2014). *Captius i Renegats al segle XVII. Mallorquins captius a Barbaria. Renegats davant la inquisició de Mallorca*. El tall Palma.

3. Enllaços web d'interés

Fonts <https://sites.google.com/view/fontsdetramuntana/mapa-de-fonts>

Documentals

Pere de Santacília. <https://www.youtube.com/watch?v=pOKFzG7FZh8>

Norats: <https://www.youtube.com/watch?v=0xk8dppaCeU>

Bandoleros : https://www.youtube.com/watch?v=hwH-_WsvFD0

7. ANNEXES

Fitxes d'observació

Nom de l'alumne:

edat.....

Curs:

Any

1.Observa l'entorn

Com és	Adjectiu	Sí/No
El camí és asfaltat Terra o Pedra		
Te canalitzacions d'aigua		
Travessa el Torrent		
Les cases són de pedres		
El camí és ample/estret		
És feixuc		
És net, fàcil de distingir		

Vegetació

Nom de l'exemplar	Sí	No
Garrovers (Ceratonia Silicua)		
Ametlers (prunus delica)		
Pins (pinus halepensis)		
Alzines (Quercus illex)		
Arboceres (Arbustus unedu)		
Arboceres (Arbustus unedu)		
Ullastres (Olea Europaea silvestris)		
Oliveres (Olea Europaea)		
Estepa (Cistus Albidus)		
Romaní (Rosmarinus officialis)		
Carritxeres(Ampelodesmos mauritanica)		
Aritja (Smilax aspera)		
Riciner (Ricinus comunis)		

Garlanda (Lavanda angustifolia)		
Xiprell (Erica multiflora)		

Ocells

Quin has vist?	Si	No
Corb (corvus corax)		
Milana (Milvus milvus)		
Esparver (Accipiter nisus)		
Falcó (Falco subbuteo, Falco peregrinus)		
Cabot (Ptyonoprogne rupestris)		
Voltor (Aegypius monachus)		
Tudó (Columba palumbus)		
Tord (Turdus philomelos)		

Mamífers

Llebre (Iepus granatensis solisi)		
Rata Cellarda (Eliomys quercinus)		
Rata comú (Rattus), ratolí (Mus)		
Geneta (Genetta geneta)		
Mart (Martes martes)		
Mostel (Mustela nivalis)		
Coatí (Nasua narica)		
Altres		

2. Vertader o fals:

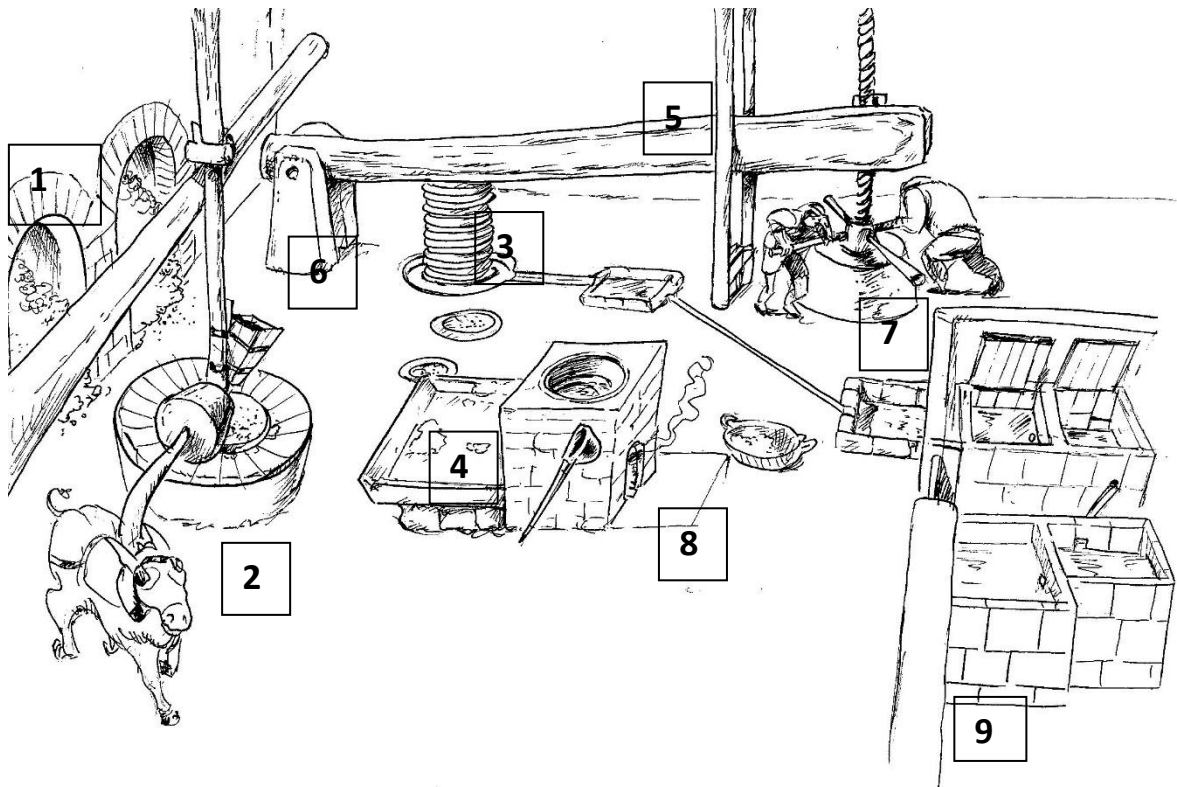
Marca amb una creu	V	F
Els camins que travessaven la Serra estaven poc transitats		
El principal comerç de les possessions de la Serra era l'oli		
Acarnissar bestiar vol dir robar-lo de les possessions i també l'acte de menjar-se'l		
La ramaderia era molt important per a la subsistència dels Bandolers.		

Els bandolers eren independents i no tenien ajuda de ningú.		
El bandolers estaven molt armats, coltells, ballestes, pistoles arcabussos...		
Rotget va esser el darrer gran Bandejat		
El furt d'oli era un succés comú arreu de les possessions de la Serra.		
De els excedents de la premsa de l'oli es feia Sabó.		
L'oli era el carburant dels sistemes d'il·luminació abans de l'electricitat.		
L'oli era un dels motors econòmics del segle XVII.		

3 Activitat de reflexió.

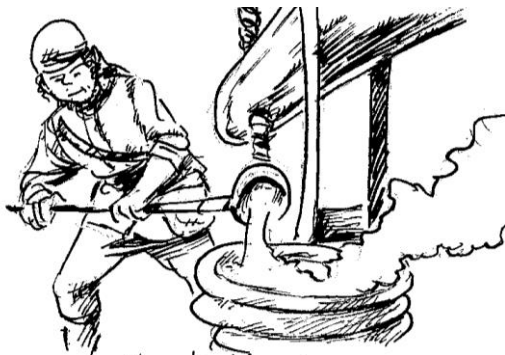
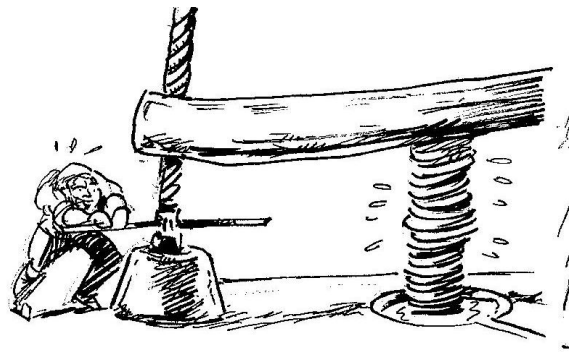
a. **Escriu el nom de tres maneres d'il·luminació no elèctrica que sàpigues i tres utilitats de l'oli:**

4..La tafona

1.Els Graners	Els graners eren emprats per a guardar l'oliva
2.El Trull	Aparell que servia per esclafar l'oliva i fer una pasta de les olives.es movia per la força d'un animal.
3.Esportins	Utensilis o recipient a on esposava la pasta de les olives per a esser premsades.
4.Pica per a esportinar	Recipient de pedra a on escampaven la pasta que es feia al trull.
5.Biga	Era la que premsava el esportins i els feia treure l'oli barrejat amb aigua.
6.Cuixeres	Grans pedres que sustentaven la biga de la Premsa.
7.Quintal/Quintana	Contrapès de la Biga de la premsa amb una gran biga de rosca per a pressionar els esportins.
8.Fornal	Construcció que servia per a encaletir aigua.
9.Cubs	Lloc a on es filtrava l'oli de l'aigua i la brutor per decantació. També se l'anomenen botiga .

5. Ajuda a Rotget. Vol dur-se'n una alfàbia d'oli!. Ordena les imatges.

Sol·lució:

6. A LA BOTIGA!
5. PREMSANT
4. PREPARANT ES FORNAL
3. ESPORTINANT.
2. GIRA ES TRULL AMB ES MUL.
1. CARREGANT ES TRULL.

6. Continua la història.

Coloma i Rafel, el pastorets, estaven contemplant el seu ramat, de cop pel comellar del seu davant, apareixeren tres figures amb capes llargues, ben tapats que es dirigien cap a les ovelles, eren els tres bandolers de Solleric; en *Galta*, en *Trencapanxes* i En *Peuots*.

Bandolers!-crijà Coloma a la colla de collidors d'olives que estaven a les marjades del seu costat...

De cop es sentí un tret a la seva esquena, els tres bandolers es returaren i miraren allà a on era en Rafel. Aquest es girà i veié la figura imponent d'un home amb una capa llarga, calçons estrets, capell d'ala ampla, botes i amb una escopeta a la mà. Tenia el pel i la barba roigs, corpulent i amb cara de males puces. En *Rotget!*-crijà Rafel...

